

Günümüz Türkiye'sinde Tasavvufu Tenkit Amaçlı Yazılan Bazı Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme

Mahmud Esad Erkaya*

Öz

Tasavvuf, geçmişten günümüze toplumun çeşitli kesimleri nezdinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bundan dolayıdır ki tasavvufun lehinde olduğu gibi aleyhinde de pek çok müstakil yayın neşredilmiştir. Gerek sûfîlerin kendi içlerinde birbirlerine karşı yaptıkları tenkitler gerekse diğer disiplinlerce sûfîlere yöneltilen eleştiriler önemli bir literatür oluşturmuştur. Günümüzde de tasavvufu eleştiren on beşi aşkın kitap halen kitapçılardan kolaylıkla temin edilebilmekte ve tasavvufa ilgi duyan yahut ona karşı bir pozisyonda duran çeşitli toplum kesimleri tarafından merakla okunmaktadır. Bu makalede farklı tasavvuf anlayışlarını ve sûfîleri tenkit gayesiyle günümüzde kaleme alınan bazı kitaplar üzerinde durulmuştur. Söz konusu çalışmalar kısaca tanıtılmış, sonrasında telif gayeleri, tenkit ettikleri temel konular ve metodları tetkik edilmiştir.

Çalışmada tasavvufu tenkit eden yazarlar içerisinde ilahiyat alanında uzman akademisyenler olduğu gibi dini tahsile sahip olmayan kimseler de bulunmaktadır. Yine selefi zihniyete yakın isimlerin yanında belirli bir dönem tarikat faaliyetleri içerisinde yer almış yazarların da tecrübelerinden hareketle kitap neşrettikleri görülmüştür. Bunlara ilaveten bir de gazetecilerin belirli tarikatlar üzerinde yaptığı ve tasavvufu günümüzdeki liyakatsiz temsilcileri vasıtasıyla karalama adına önemli bir rol üstlenmiş araştırmalar vardır. Söz konusu kitaplardaki en büyük problemin yazarlarının tasavvuf ve genel olarak İslâmî ilimlere vukufiyeti problemi olduğu görülmüştür. Bunun yanında tasavvufu temsil eden günümüz müridlerinin önemli bir bölümünün liyakatsiz veya sahte şeyhlerden oluşması da bu eserlerdeki eleştirilerin sağlam bir temelden yoksun olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tenkit, Apoloji, Kritik

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, mahmud.erkaya@hbv.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3981-4688>

An Evaluation on Certain Books Published for the Criticism of Sufism Today in Turkey

Abstract

Sufism is a science that has a great impact on society. It is for this reason that many independent publications have been published in favor of it as well as against it. Both the criticisms made by the Sufis against each other among themselves and the criticisms against the Sufis by other disciplines have constituted a significant literature. Today, more than fifteen books that criticize Sufism are still readily available from bookstores and are read with curiosity by various segments of society who are interested in or in a position against Sufism. In this article, certain books that criticize Sufis and different understandings of them and which can still be accessed in bookstores are discussed. These studies were briefly introduced, and afterwards the purpose of writing, the main issues and the methods they criticized were examined.

Among the writers who criticize Sufism, there are scholars who specialize in theology, as well as people who do not have a religious collection. On the other hand, there are writers who have been involved in tariqa activities for a certain period in addition to the names close to the Salafî mentality. Besides these, certain journalists' research on certain tariqas has played an important role in defaming Sufism through its incompetent representatives today. It was seen that the biggest problem in the books in question was that the authors were inadequate about Sufism and Islamic sciences in general. In addition, it has been concluded that the fact that an important part of today's murshids representing Sufism is made up of unsatisfactory or false sheikhs negatively affects the interest in Sufism.

Keywords: Sufism, Criticism, Apology, Critical

تقييم لبعض الكتب التي كتبت بغرض نقد التصوف في تركيا الحديثة

المخلص

التصوف علم له تأثير كبير على كل من العلماء والمجتمع؛ ولهذا السبب نُشرت عدّة مطبوعات مستقلة لصالحه وضده، وطلعت على السطح انتقادات بعضها داخلي بين المتصوفة أنفسهم، وبعضها خارجي وُجّهت لهم من قبل بقية التخصصات الأخرى، وقد حظيت الانتقادات الخارجية بأهمية فاقت الداخلية منها، وإذا أُلجنا النظر في المكتبات سنجد أكثر من خمسة عشر كتابًا ينتقد التصوف. بناء على ما تقدّم، فإننا قمنا في دراستنا هذه بدراسة مفاهيم التصوف المختلفة، ونقدها، وقد بدأنا دراستنا بتقديم لمحة سريعة موجزة عن أهم كتب الصوفية، فبينما ما احتوته من موضوعات وأساليب .

كما أننا أشرنا إلى أن الذين انتقدوا الصوفية كانوا في معظمهم من الأكاديميين والخبراء في مجال العقيدة وأشخاص ليس لديهم التعليم الديني وأشخاص مقربون من العقلية السلفية. بالإضافة إلى ذلك، أدّت أبحاث الصحفيين حول طرق معينة دورًا مهمًا في تشويه سمعة الصوفية من خلال ممثلها غير الأكفاء اليوم. وتبين أن أكبر مشكلة في الكتب المعنية كانت مشكلة معرفة المؤلفين بالصوفية والعلوم الإسلامية بشكل عام. بالإضافة إلى ذلك، من المفهوم أثر جزء كبير من المرشدين اليوم الذين يتكون من شيوخ غير أكفاء أو مزيفين سلبيًا على الاهتمام بالصوفية.

الكلمات المفتاحية: الصوفية، نقد، مثلية، اعتذار، الحرجة

Giriş

Tasavvuf, ortaya çıktığı dönemden itibaren hep tenkit edilen bir ilim olarak görülse de esasında tenkide tabi tutulan tasavvufun kendisinden daha çok onu temsil edenler olmuştur. Diğer bir deyişle tarih boyunca herkesin ittifak ettiği tek bir tasavvuf anlayışı bulunmamaktadır. Tasavvufu temsil eden kimselerin şeriatın uzaklaşması yahut şeriat çizgisinde bulunsa bile çeşitli kültür ve örflerin etkisi nispetinde farklı tasavvuf düşüncelerinin ortaya çıkması ile birlikte bu anlayışlara yöneltilen tenkitler de aynı oranda çeşitlilik kazanmaktadır. Bu noktada iç tenkit olarak adlandırılan bazı eleştiriler daha tasavvufa dair telif edilen ilk kaynaklarda bizzat sûfiler tarafından yönelilmeye başlamıştır. Tasavvuftaki zühd anlayışından çalışma ve tevekküle, velâyet anlayışından ricâlullaha, akla olan yaklaşımlarından ilim ve şatahâta kadar pek çok mesele bizzat mutasavvıflarca tenkide tabi tutulmuştur.¹ İç tenkitler bir taraftan dervişlerin mahviyet duygusu içerisinde daha gayretli bir şekilde vazifelerini yerine getirmelerini teşvik ederken diğer taraftan da tasavvufî uygulamaların şeriat dairesi içerisinde kalmasını sağlamıştır.

Öte yandan dışarıdan tasavvufa yöneltilen tenkitler iç tenkitleri bir adım öteye götürmüş ve tasavvuftaki pek çok uygulama sorgulanır hale gelmiştir. Bu tenkitlerin muhataplarının tasavvufu ne oranda temsil ettiği tartışılması gereken bir sorun olsa da söz konusu tenkitler tasavvuf düşüncesinin İslâm dairesi dışına çıkmasını önemli ölçüde engellemiştir. Halisane tenkitlerin yanında münekkitlerin önyargılı yahut kötü niyetli olması sonucu tenkitlerin şiddeti değişmiş, sûfilere küfürle itham etme revaç bulmuştur. Diğer taraftan münekkitlerin tasavvuf ilmi konusundaki birikimleri ve genel anlamda ilahiyat alanına vukufiyetleri de tenkitlerine yön vermiş, dini bilgisi zayıf olan kimseler dahi tasavvufu eleştirmekten kendini alamamıştır. Hepsinden daha vahimi ise bilgi ve belgeleri saptırma suretiyle okuyucuyu yanıltan eleştiri ve yorumların

¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit* (İstanbul: Dergâh Yay., 2014), s. 91. Ayrıca bkz. Ahmet Yıldırım, “Tasavvufta Tenkit Kültürü”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı -II-*, ed. Mahsum AYTEPE – Teceli Karasu, (İstanbul: Ensar Yay., 2019), s. 325; Aldav. Nureddin, “Tasavvufta İç Tenkit Geleneği; Mârifetnâme Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2017); Esmâ Öztürk, “Tasavvufî Özeleştiri Örneği Olarak ‘Serrac’”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı -III-*, ed. Mahsum AYTEPE – Teceli Karasu, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019).

görülmeye başlamasıyla birlikte tasavvuf tenkitçiliği bilimsellikten uzaklaşmıştır.²

Bu makalede farklı tasavvuf anlayışlarını ve sûfilere tenkit gayesiyle günümüzde kaleme alınan ve halen kitabevelerinde baskılarına kolayca ulaşılabilecek kitaplar üzerinde durulacaktır. Bu çalışmalar kısaca tanıtıldıktan sonra yazılma gayeleri, tenkit ettikleri temel konular ve metotları tetkik

² Tasavvufa yöneltilen eleştiriler esas itibarıyla asırlar boyunca çok fazla değişmemiş, sûfilere kendi iç tenkitlerine ilaveten İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve diğer ulemanın tenkitleri tekrar edegelmiştir. Zamanın ve sosyal çevrenin problem olarak algıladığı bazı meseleler daha çok gündemde tutulsa da özü itibarıyla eleştirilen konular ve alanlar farklılık arz etmemektedir. Bunu görebilmek için tasavvufa yöneltilen bazı tenkitler ve onlara verilen cevaplar hakkındaki çalışmalardan faydalanılabilir: Sûfilere kıyafet, hırka giyme, vecd, insanlardan maddi yardım almak, savm-ı visâl, cehrî zikir, halvet, rüya, Allah'ın görülmesi, keşf gibi konulardaki tenkitler için bkz. Bedriye Reis, "Sûfilere Yöneltilen Tenkitlere Bir Cevap: Akşemseddin Ve Def'u Metâini's-Sûfiyye İsimli Eseri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/3 (2014): s. 42 vd; Muhammed Ali Yıldız, *Akşemsiddin'de Allah, Kâinat ve İnsan* (Ankara: Kalem Neşriyat, 2017), 49. İbnü'l-Cevzî'nin tasavvufa yöneltilen eleştiriler ve Şârânî'nin müdafaalarına dair bir çalışma için bkz. Filiz Türk, "İbnü'l-Cevzî'nin Tasavvufa Yöneltilen Eleştiriler ve Bu Eleştirilere Sûfilere Cevapları" (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2020), s. 63 vd. Cumhuriyet döneminde sûfilere yöneltilen bazı eleştiriler için bkz. İsmail Kara, "Çağdaş Türkiye Düşüncesinde Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Mimari-İkonografi-Modernizm*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2014), s. 769 vd. Birgivi'nin eleştirileri ile ilgili bkz. Mehmet Necmeddin Bardakçı, "Birgivi Mehmed Efendi ile IX-X. Yüzyıllarda Yaşayan Sûfilere Tasavvuf Tenkitlerinin Mukayesesi", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi - I -*, ed. Mehmet Babayiğit, v.d., (Balıkesir: 2019); Fehmi Soğukoğlu, "Birgivi'nin Tasavvuf'a Dair Eleştirilerinin Arka Planı İbnü'l-Cevzî-Birgivi Karşılaştırması", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi - I -*, ed. Mehmet Babayiğit, v.d., (Balıkesir: 2019). Hacı Bayram-ı Velî'ye yöneltilen eleştiriler ile ilgili bkz. Ahmet Cahid Haksever, "Hacı Bayram-ı Velî'ye Yönelik Tenkitler ve Akşemseddin'in "Şerhu Akvâl-i Hacı Bayram-ı Velî" Başlıklı Risalesi", *III. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Vahit Göktaş - Harun Alkan, (Ankara: İlahiyat Yay., 2018). Kadızâdelilerin sûfilere yönelttikleri eleştiriler için bkz. İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması* (Ankara: OTTO Yay., 2019), s. 121-175. Nureddinzâde'nin daha çok kelâmî konulardaki tenkitleri için bkz. Mehmet Tabakoğlu, "Nüreddinzâde'nin Simâvîlik ve Ehl-i Sünnet Dışı Tasavvufî Hareketlere Yöneltilen Tenkitler Bağlamında Tasavvuf-Siyaset İlişkileri", *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın, v.d., (İstanbul: Mahya Yay., 2019), s. 454 vd. Osmanlı'nın son yüzyılı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan süreçteki bazı tenkitler için bkz. Halil İbrahim Şimşek, "Türk Modernleşmesi Sürecinde Tasavvuf Alanında Ortaya Çıkan Bazı Yöntem Tartışmaları", *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/9 (2006): s. 21 vd. Bunların dışında bir de tasavvufa yöneltilen tenkitlere günümüzde soru-cevap tarzında cevap veren eserler bulunmaktadır. Şu eserleri bu kapsamda örnek verebiliriz: Hasan Kamil Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat* (İstanbul: Erkam Yay., 2017); Ahmet Cahid Haksever, *Tasavvufu Anlama Klavuzu* (Ankara: OTTO, 2017); Halil İbrahim Şimşek v.d., *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru* (İstanbul: Beyan, 2019).

edilecektir. Burada amacımız, söz konusu tenkitlere cevap vermek değil, bu alanda yapılacak akademik çalışmalar için bir nevi alt yapı oluşturmak olacaktır. Nitekim tasavvufa yöneltilen eleştiriler aynı zamanda alanın problemleri meselelerini teşkil etmektedir. Bu tartışmalara vakıf olmak tasavvuf alanında çalışma yapan akademisyenler için ufuk açıcı bir fonksiyona sahip olmasını umuyoruz.

1. Tasavvufu Tenkit Amaçlı Yayınlanan Bazı Kitaplar

Bu bölümde ele alınacak kitaplar, yazarlarının tasavvuf hakkındaki bilgi ve tecrübeleriyle şekillendiği için yazarlarına göre tasnif etmek uygun olacaktır.

1.1. İlahiyatçı Akademisyenlere Ait Kitaplar

Tasavvufu tenkit gayesiyle telif edilen kitaplar incelendiğinde, bu kitapların yazarlarının İslâmî ilimlere vukufiyetlerinin ve bilimsel yayın yapma kaygılarının eserlerin niteliğine doğrudan etkilediği görülmektedir. Tasavvufu tenkit eden isimlerden bazısının yeterli dini tahsili bulunmazken, bazısı ise doğrudan tasavvuf ilmi ile iştiğal etmese de dini ilimler alanında uzmanlık sahibidir. Bu kimseler arasında ilâhiyat tahsili görmüş akademisyenlerin çalışmalarında kayda değer eleştirilerin daha fazla olduğu dolayısıyla tasavvuf alanında çalışma yapan akademisyenlerin diğerlerine nazaran daha ciddi olduğunu söylemek mümkündür. Bu eserlerin belki de en tanınmış, eski tarihli ve yaygın olanı İbrahim Sarmış'a aittir.

1.1.1. Tasavvuf ve İslâm

Arap Dili ve Edebiyatı profesörü İbrahim Sarmış³ tarafından kaleme alınan eser tasavvuf tenkidi kapsamında yayınlanan eserlerin en kapsamlısıdır.⁴ 1995 yılından beri altı baskı yapan çalışma, bu sahada yazılmış pek çok esere de kaynaklık etmiştir.⁵ Sarmış eserinde tasavvuf kültürünü Kur'ân ve Sünnet

³ 1948 yılında Mardin'de dünyaya gelen Sarmış, 1973'te Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olmuştur. 1995 yılında Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında profesör ünvanını aldıktan sonra 2000 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden emekli olmuştur. İbrahim Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm* (İstanbul: Ekin Yay., 2012), s. 5.

⁴ Kitap 648 sayfa olup gerek hacim gerekse içeriğinde tenkit edilen konular itibariyle günümüzde kaleme alınan eserlerin en genişidir. Bkz. İbrahim Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm* (İstanbul: Ekin Yay., 2012).

⁵ Bkz. *Teorik ve Pratik Açısından Tasavvuf ve İslâm: Dün-Bugün* (İstanbul: Yöneliş Yay., 1995. 296 sayfa) Kitapla ilgili bir değerlendirme için bkz. Ahmet Ögke, "Tasavvufa Yöneltilen Eleştiriler ve İbrahim Sarmış'ın "Tasavvuf ve İslâm" Adlı Kitabı", *İlim ve Sanat*, 41 (1996).

ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Yazara göre Kur'ân-ı Kerim ve İslâmî uygulamalar ışığında incelendiğinde teoriğinden pratiğine kadar tasavvufun İslâm'dan aldığı unsurlardan daha çok İslâm dışı unsurlar içerdiği görülmektedir.⁶ Tasavvuf, İslâm'dan bir sapma olup zamanla yabancı kültürlerle beslenerek "din içinde din" denilebilecek kadar İslâm'a yabancı bir sistem haline gelmiştir. Vahdet-i vücûd, vahdet-i şuhûd, insan-ı kâmil, hulûl, fenâ fillâh, ruh ve nefis gibi teorilerle, dua ve ibadetlerde araçlar ve kurtarıcılar koymakla tasavvuf teoride ve pratikte İslâm'ın tevhid inancını bozmuştur. Şeyhlere verdiği nitelikler ve yüklediği sorgulanamaz konum ile Allah'a ait olan ilahlık, rablık ve egemenlik inancını bozmuştur. İnsanın Allah'ın suretinde ve O'ndan yaratıldığını, O'nun ruhu ile var olduğunu ve O'nunla bütünleşeceğini iddia ederek tevhid inancını bozmuştur. Dua ve ibadetlerde birtakım bidatler çıkartarak dini bozmuştur...⁷ Yazara göre tasavvufun İslâm üzerine yapmış olduğu bu tahrifat, tasavvufa adeta İslâm'dan ayrı bir din mahiyeti kazandırmıştır.

Yazarın tasavvufu İslâm'dan sapma olarak görmesi, ele aldığı tüm meselelere önyargılı bir şekilde yaklaşmasını, böylece karşı tarafı anlamak yerine her konuda tekfir etme gayretinde olduğunu göstermektedir. Haklı eleştirileri de olmakla birlikte basit argümanlar ve tenakuz içeren iddiaları eserin bilimselliğine gölge düşürmektedir. Bu hususlara ilgili başlıklar altında yeri geldikçe işaret edilecektir.

1.1.2. Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış

İslâm Hukuku profesörü Abdülaziz Bayındır⁸ tarafından kaleme alınan bu kitap Bayındır ile bazı tarikat müntesipleri arasında geçen tartışmalarda tutulan notları otuz iki başlık altında ele almaktadır. Yazara göre bir hocaya manevi makamlar tanıyıp onu Allah ile insanlar arasına koyan ve ona bağlanmaya çağırınlar Allah'ı ikinci sıraya koymaktadır. Bu ise Allah'ın affetmeyeceği şirk günahıdır. Bundan dolayıdır ki yazar tüm gayretinin dikkatleri Kur'ân ve hikmete çekmek olduğunu belirtir.

⁶ Sarıms, *Tasavvuf ve İslâm*, s. 14.

⁷ Sarıms, *Tasavvuf ve İslâm*, s. 622.

⁸ 1951'de Tortum'da dünyaya gelmiştir. 1976'da Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesinden mezun olmuş, 1984'te İslâm Hukuku alanındaki doktorasını tamamlamıştır. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi (Prof. Dr.) olarak çalışmalarına devam etmektedir. Bkz. "Abdulaziz Bayındır," <https://www.suleymaniyevakfi.org/author/prof-dr-abdulaziz-bayindir> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)

Eserde ölüden yardım isteme, aracılık, evliyanın yardımı, şeyhin himmeti, olağanüstü yollarla yardım, şirk, şehitlerin savaşması, ricalü'l-gayb, gayb, şeyhlere gelen vahiy, mucize, keramet, istidrac, ilm-i ledün, ilm-i bâtin, keşf, feraset, ilham, şefaât, rabita, istiâne, tecelli gibi konular üzerinde durulmaktadır.⁹ Yazarın muhatapları ile tartışmalarından tasavvuf ehlini müşrik, tasavvufu ise ayrı bir din olarak gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁰

Kitapta yazarın kanaatini destekleyici ayetler sıralanırken karşı tarafın iddia ve argümanlarının yeterince verilmediği kolayca fark edilmektedir. Bunda muhataplarının görüşlerini tam olarak savunamaması etkili olmuş olabilir. Nitekim kitap iki tarafın karşılıklı tartışmasını temel almaktadır. Ne var ki ilgili konularda diğer mutasavvıfların eserlerine göz atılmış olsa daha kuvvetli delillerin yer aldığı görülebilecektir. Bayındır'ın –her ne kadar bu kaynaklara vakıf olması muhtemel olsa da– eserinde tasavvuf kitaplarına müracaat etme ihtiyacı hissetmediği anlaşılmaktadır.

1.1.3. Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf

Din Sosyolojisi profesörü Yümnü Sezen¹¹ tarafından kaleme alınan kitap, sekiz başlık altında başta vahdet-i vücûd düşüncesi olmak üzere tasavvufun temel öğretilerini felsefî çıkarımlarla tenkit etmektedir. Yazar, bu kitapta diğer tenkit literatüründen farklı olarak tasavvufa karşı önyargı ile hareket etmediğini, niyetinin sufi düşünceyi anlamak ve değerlendirmek olduğunu belirtmektedir.¹²

Yazara göre tasavvuf, başlangıçtaki anlamını ve bunun üzerine kurulan öğretiyi aşmış, felsefî alana dalmıştır. Fakat bu felsefî alanı din ile birlikte, hatta din imiş gibi mütalaa etmişlerdir. Gerçekte felsefî görüşleri ve hikemiyâtı, yani hikmetlerle ilgili söz, bilgi ve düşünceleri İslâmiyet ile mezcederek yorumlamış ve bir hal diline dönüştürmüşlerdir. Tasavvuf başlangıçta kalbin temiz olmasını sağlamak, nefsin boş arzularını kesip atmak iken zamanla bunlar silikleşmiş ve

⁹ Abdülaziz Bayındır, *Kur'an Işığında Tarikatçılığa Bakış* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2015).

¹⁰ Bkz. Bayındır, *Kur'an Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 49, 86.

¹¹ 1938'de Urfa'da dünyaya gelen Sezen, 1961'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olmuş, 1986'da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalında doktorasını tamamlamıştır. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi öğretim üyeliğinden emekli olduktan sonra Arel Üniversitesi'nde göreve başlayan yazar, halen Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi (Prof. Dr.) olarak çalışmaktadır. Bkz. Yümnü Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf* (İstanbul: İrfan Yay., 2019), s. 2.

¹² Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 11.

felsefî iklime teslim olmuştur. Tasavvuf, sırf bir felsefe de değildir. Bu zihniyet bir dinin yerine geçmek istemiş, orada da kalmamış, toplumun sığınak yerleri olmuş, giderek merdiven altına inmiştir. Ayrıca yazar tasavvufu, insanı Allah yerine koyan hümanizme benzetmektedir. Ona göre hümanizme yakınlığı sebebiyle Avrupalı Hümanist veya Hristiyan aydın için birçok sūfî –özellikle Mevlânâ– cazibe merkezi olmuştur. Öte yandan yazara göre şeyhe vahyin gelmesi, Allah'ın şeyhin iki kaşısı arasında tecelli etmesi, şeyhin gaybı bilmesi, ibadetlerin bâtinî anlamları, sūfîlerin Allah'ı görebilmeleri, ölmeden önce ölmek, dünya, ahiret, cennet ve cehennem terki/aşılması gibi dinde olmayan unsurlar ve sūfî'nin “Allah” olduğunu iddia etmesi gibi hususlar tasavvufun adeta paralel bir din olması anlamına gelmektedir.¹³

Kitapta tasavvufun daha çok felsefî boyutu üzerinde durulmakta ve tenkitler felsefî çıkarımlarla desteklenmektedir. Ayrıca diğer eserlerden farklı olarak vahdet-i vücûd nazariyesi ile bazı kelâmî konulara yoğunlaştığı, tasavvufun pratik yönüne ise hemen hiç yer verilmediği fark edilmektedir. Kitaptaki felsefî tahlillerde dikkat çeken husus, zaman zaman mutasavvıfların söz ve şiirleri eleştirilirken sūfîlerin kastının yeterince dikkate alınmamasıdır.¹⁴ Sūfî dili gerektiği gibi anlaşılardan yapılan yorum ve değerlendirmeler yazarı sūfîlerin çelişkili ifadeler kullandığı neticesine ulaştırmıştır. Bununla birlikte kitapta yapılan değerlendirme ve tahliller tasavvufun bazı konuları ile sınırlı kalmış olsa da tasavvuf araştırmacılarının büyük oranda istifade edebileceği bir niteliğe sahiptir.

1.1.4. İslâm'ın Pavlusları I-II

Kelam doktoru Saadettin Merdin¹⁵ tarafından yapılan bu çalışma, *İslâm'ın Pavlusları - I - Felsefî Tasavvuf* ve *İslâm'ın Pavlusları - II – Paralel Din* adlarıyla iki cilt halinde yayınlanmıştır. Hz. İsa'dan sonra Hristiyanlığa Pavlus'un şekil vermesine kıyasla İslâm dinini de sūfîlerin tahrif ettiği düşüncesinden hareketle böyle bir eseri kaleme alma ihtiyacı hissettiğini vurgulayan yazar

¹³ Bkz. Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 31, 263, 284.

¹⁴ Örneğin bkz. Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 134.

¹⁵ Saadettin Merdin, 1961 yılında Çanakkale'de dünyaya gelmiş, 1982'de Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olmuştur. Muhtelif okullarda öğretmenlik yapan Merdin'in, *Tanrıya Koşan Fizik* (1995) ve *Başlangıçtan Sonsuza* (2012) adlı çalışmaları bulunmaktadır. Saadettin Merdin, *İslâm'ın Pavlusları - I - Felsefî Tasavvuf* (Ankara: Araştırma Yay., 2015), s. 2. 2019 yılında *Geleneksel İslâm İnancında Mitolojik Unsurların Kriğiği: Cinlerle İlgili İnanışlar Bağlamında Bir İnceleme* adlı çalışmasıyla doktorasını tamamlamıştır.

günümüze insanlığın İslam adı altında çağrıldığı dinin kitâbî İslâm'dan çok uzaklaşmış, gelenek ile iç içe geçmiş, hurafelerle örülmüş, hayattan kopuk, anakronik, dine karşı bir din olduğunu iddia etmekte ve bunun sorumlusu olarak da tasavvufu görmektedir.¹⁶

Kitapta tasavvuf İslâm'dan bir sapma olarak sunulmaktadır. Merdin'e göre tasavvuf, içerisinde bazı İslâmî motifler ve renkler bulunmakla birlikte birtakım İslâm dışı kültürlerin harmanlanmasıyla oluşmuş bir dindir. Yazar tasavvufun kaynağını İslâm öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmaktadır. İslâm öncesi kaynağı olarak Bâtînlilik, Ezoterizm, Hermetizm, Gnostizm, Orfizim, Pisagorculuk, Yeni Eflatunculuk'u, İslâm sonrası olarak İhvân-ı Safâ'yı göstermektedir. İkinci ciltte ise sûflerin şeriatı yetersiz gördüğü, Allah'ın kâinâta hulul yahut ittihad ettiğine inandıkları, kabir ve yatırları ibadethaneye çevirdikleri, elleriyle yazdıkları kitapları Allah'tan diye takdim ettikleri, Allah'ın âyetlerini batıl teorilerine göre tevil ettikleri, Allah'ın cihad emrini nefisle mücâhedeye dönüştürdükleri, rabîta diye bir ibadet uydurdukları gibi iddialarda bulunmaktadır.¹⁷

Kitabın isminden de anlaşıldığı gibi yazar kitapta sûflerin İslâm'ı çizgisinden saptırdığı önyargısı ile yola çıkmış, tasavvufî düşünce ve pratikleri bu bakış açısıyla değerlendirme gayretiyle hareket etmiştir. Haklı olduğu hususlar olmakla birlikte karşı tarafın görüş ve argümanlarını yeterince irdelemeden hüküm verme yoluna gitmesi, özellikle diğer kültürler ile tasavvuf arasındaki en ufak benzerlikleri tasavvufun menşei meselesiyle herhangi bir delile ihtiyaç duymaksızın ilişkilendirmiş olması yazarın tasavvufa karşı duyduğu önyargısının bir neticesi olmalıdır.¹⁸

1.2. Selefi Akımlara Yakın İsimlere Ait Kitaplar

Tasavvufu eleştirme ve sûfleri tekfir etme eğiliminde olan bazı selefi gruplar veya onlara yakın isimler de tasavvufu tenkit eden kitaplar kaleme almışlardır. Esasında Selefilik, İslâm'ın Hz. Peygamber'in hadislerinde övdüğü ilk müslüman nesiller olan sahabe ve tabînin yaşadığı şekli ile anlayıp yaşanması gerektiğini düşünen ve onların ardından dine içtihadî ve mantıksal hiçbir ilaveyi

¹⁶ Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 10.

¹⁷ Saadettin Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – II – Paralel Din* (Ankara: Araştırma Yay., 2015).

¹⁸ Örneğin tasavvufun İslâm öncesi kaynakları ile ilgili bkz. Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 189. Anadolu İslâm'ını Şamanizm'e dayandırması ile ilgili bkz. Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 320.

benimsemeyen bir akımın ismidir.¹⁹ Selefler, kendileri gibi düşünmeyen Hanefilik ve Eş'arılık gibi amelî ve îtikadî mezhep mensuplarını ve özellikle tasavvuf ehlini ehl-i bidat olarak gördükleri için daima onlarla mücadele içerisinde olmuş, onları doğru yola sevk etmek için tebliğ ve irşad faaliyetlerini kendi yöntemlerince sürdürmüşlerdir. Selefilik akımı daha sonra şekil değiştirerek Vehhâbilik, el-Kâide ve DAESH gibi yapılanmalara dönüşmüştür. Bu bölümde ele alınacak iki eser de zihniyet olarak selefilığe yakın isimlerin neşrettiği kitaplar olacaktır.

1.2.1. *İhyâ mı İmhâ mı? Tasavvufa Müslümanca Bir Bakış*

Muhammed İmamoğlu²⁰ tarafından kaleme alınan kitap, adından da anlaşıldığı üzere tasavvufu yazarın bakış açısına göre İslâm dairesinde olan ve İslâm dairesi dışında kalan yönleri ile ele almaktadır. Yazar tasavvufu, İbn Teymiyye'nin de benimsediği selefi tasavvuf ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin temsil ettiği felsefî tasavvuf olarak sınıflandırılmaktadır. Eserde tasavvuf kavramı, çeşitleri, zikir, istimdâd, tevessül, rabîta ve nihayetinde Mevlânâ üzerinde durulmaktadır. Yazarın konulara yaklaşımı söz konusu meseleleri tümünden reddetmek yerine kendi anlayışı doğrultusunda doğru ve yanlış yönlerine işaret etmek şeklindedir. İmamoğlu'nun, kitabı telifteki gayesini "Sünnet-i seniyye istikametinde takvâ hayatı yaşamayı ifade eden tasavvuf anlayışını 'ihyâ', Hristiyan rahiplerin ve Hint fakirlerinin felsefelerinin girdiği, içerisinde vahdet-i vücûd, hulul, ittihad ve şeyhlerden istimdâd gibi düşüncelerin ve amellerin bulunduğu felsefî tasavvuf" anlayışını 'imhâ' etmek" olarak özetleyebiliriz.²¹

Kitap İbn Teymiyye'nin tasavvuf eleştirileri ile paralellik arz etmekte ve vahdet-i vücûd ile ilgili meseleler üzerine yoğunlaşmaktadır. Yazar, tasavvufun zühd hareketinin bir uzantısı olduğunu belirterek tümüyle reddetmenin doğru olmayacağı kanaatinde olmakla birlikte vahdet-i vücûd düşüncesini kabul eden İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ başta olmak üzere pek çok sûfiyi tekfir eden gruplara yakın durmaktadır.²² Her ne kadar tasavvuf felsefesine karşı tekfirci bir tavır olsa da, "selefi tasavvuf" adını verdiği anlayışı tasvip ettiği anlaşılan yazarın bu

¹⁹ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar* (İstanbul: Klasik Yay., 2019), s. 57.

²⁰ 1973 yılında Ankara'da dünyaya gelmiş, 1996'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Yazar aynı yıl başladığı öğretmenliğe halen Ankara'da devam etmektedir. Bkz. Muhammed İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı? Tasavvufa Müslümanca Bir Bakış* (Ankara: İtisam Yay., 2017), s. 7.

²¹ İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 14.

²² Bkz. İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 114, 368.

kitabının, tasavvufa yönelik tenkitlere dair incelediğimiz eserler arasında kısmen de olsa tasavvufu İslâm çizgisi içerisine alabilen bir çalışma olması yönüyle diğerlerinden ayrıldığını söyleyebiliriz.

1.2.2. *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslâmla İlişkisi*

Halis Bayancuk (Ebu Hanzala)²³ tarafından kaleme alınan bu kitapta mistisizm ve tasavvuf ilişkisi, mutasavvıfların Allah tasavvuru, tasavvufta kitap ve vahiy, veli, şeyh, ahlâk, kabir, keramet, rabıta ve istiğâse gibi konular üzerinde durulmaktadır. Kitabın sonunda, eserin muhtelif yerlerinde kendisine ait uzun alıntılar bulunan Ferid Aydın ile tasavvuf üzerine bir röportaj da yer almaktadır.

Yazara göre Hz. Peygamber'in vefatının ardından birtakım fitneler ve yozlaşmalar baş göstermiş, buna mukabil toplum içerisinde birtakım arayışlar ortaya çıkmıştır. Bazısı Kur'an ve Sünnete dönerken bazısı ise bunları azımsamış, bazılarının yolları ruhbanlığa, bazılarınınki ise Budizm'e yönelmiştir. Bu İslâm dışı düşünce sistemlerinin de etkisiyle Allah Rasulü'nün önüne engeller koyduğu mistisizm yeniden canlanmış ve cahiliye adetlerinin büyük çoğunluğunu da içine alan tasavvuf ortaya çıkmıştır. Bayancuk işte bu tasavvuf anlayışını kitabında inceleyeceğini ifade etmektedir.²⁴

Bayancuk kitaptaki eleştirilerinin bir müessese olarak tasavvufa ya da tasavvufun öncü şahsiyetlerine yönelik olmadığını, bilakis itikadî ve amelî sapkınlıkların tasavvuf adı altında İslâm'a sokulmasına, evliliğin ve dünya malının terk edilmesine, cihadın nefis cihadına indirgenmesine, ruhbanlığın tekrar diriltilmesine, sekr ve şatahat gibi kavramlarla zındıklığın meşrulaştırılmasına, vahye aykırı bilgilerin keşf ve ilham vasıtasıyla İslâm'a sokulmasına, insanlar tarafından yazılan kitaplara "yazdırıldı" denilerek ilahi içerik kazandırılmasına, türbelerin hac gibi ziyarete açılıp kutsallık atfedilmesine vs. itiraz ettiklerini belirtmektedir. Yazar her ne kadar tasavvufa müessese olarak karşı olmadığını belirtse de kitabın ilerleyen sayfalarında Kur'an ve Sünnet'e uymayan uygulamalar çıkartıldığında tasavvuftan geriye "üç beş sayfa bir şey" kaldığını

²³ 1984'te Diyarbakır'da dünyaya gelmiş, yükseköğretim için gittiği Mısır'da dört yıl ikamet ettikten sonra 2007 yılında Türkiye'ye dönerek selefi düşünce merkezli faaliyetlerine başlamıştır. DEAŞ ile ilişkili olduğu gerekçesiyle pek çok kez tutuklanmıştır. Halen çeşitli yayın organları ile faaliyetlerine devam etmektedir. Bkz. "Ebu Hanzala Hoca'nın Hayatı," <https://ebuhanzala.kim/biyografi> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)

²⁴ Halis Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslâmla İlişkisi* (İstanbul: Tevhid Yay., ty.), s. 14-15.

belirtmekte, dolayısıyla Bayancuk'un tasavvufu büyük oranda İslâm dışı gördüğü anlaşılmaktadır.²⁵

Kitapta zaman zaman temel tasavvuf kaynaklarına atıflar yapılırsa da çok yüzeysel çıkarımlarla genellemelere gidilmekte ve böylece yeterli belge ve delil olmaksızın muhatapların tekfir edildiği görülmektedir.²⁶ Öyle ki Bayancuk şatahat konusunda Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî ve Şiblî gibi sûfleri tekfir etmediği için İbn-i Teymiyye'yi de eleştirmektedir.²⁷

1.3. İlahiyatçı Olmayan Yazarlara Ait Kitaplar

Tarih boyunca toplumun her kesiminden insanın ilgi duyduğu bir alan olması dolayısıyla öğretmen, psikiyatrist, iktisatçı gibi pek çok alanda ihtisaslaşmış fakat dini tahsili olmadığı anlaşılan isimler tasavvufu tenkit etmiştir. Bu da tasavvufun toplum nezdindeki yaygın etkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu başlık altında ilahiyat alanında uzmanlığı bulunmayan yazarlara ait beş kitap üzerinde durulacaktır.

1.3.1. *Tasavvufun 5 Atlısı*

Mehmet Erol²⁸ tarafından kaleme alınan bu kitapta beş meşhur sûfi tenkit edilmektedir.²⁹ Bunlar Bâyezîd-i Bistâmî, Abdülkadir-i Geylânî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Bahâeddin Nakşibend ve İmâm-ı Rabbânî'dir. Yazar kitabı "tasavvufa yönelen kimselerin sûfi inanın temellerini oluşturan nazariyelerinin kritik edilmesini sağlayacak felsefi ve Kur'ânî bilgilerinin yeterli düzeyde olmadığı" ön kabulünden hareketle kendisinden fazla bir şey katmadan tasavvufun içinde veya dışında olan herkese faydalı olabilecek bir çalışma yapmak amacı ile kaleme aldığını belirtmektedir. Kitapta söz konusu sûfler eleştirilirken onlarla özdeşleşmiş bazı meselelere de değinilmektedir. Bunlar arasında insan-ı kâmil, velayet, ricâlû'l-gayb ve rabîta öne çıkmaktadır. Kitapta

²⁵ Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 70, 157.

²⁶ Örneğin tasavvuf kelimesinin kökenine dair yapılan tartışmalardan hareketle bu kelimenin İslâm'da yeri olmadığı sonucunu çıkarmış, yine bazı örneklerden hareketle çıplaklığı tasavvufta meşru bir davranışmış gibi yorumlamıştır. Bkz. Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 16, 45.

²⁷ Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 93.

²⁸ 1931 yılında Malatya'da dünyaya gelen yazar Malatya Akçadağ ilçesi Karapınar Köy Enstitüsü'nden 1949'da mezun olduktan sonra öğretmenliğe başlamıştır. 1952 yılından sonra dini araştırmaya başladığı belirtilen Erol, 1971 yılına kadar tasavvuf alanında okumalar yaptıktan sonra tasavvufu tenkit etmeye başlamış ve 2015 yılında vefat etmiştir. Mehmet Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı* (İstanbul: Anti Tasavvuf Yay., 2015), s. 5.

²⁹ Mehmet Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı* (İstanbul: Anti Tasavvuf Yay., 2015).

tasavvuf klasiklerinden ziyade tali kaynaklardan istifade edildiği görülmektedir. Eleştiriler ise daha çok menkıbeler üzerinden yöneltilmektedir.

1.3.2. Tasavvufta Çok Mübarek Putlar

Hamdi Kalyoncu³⁰ tarafından kaleme alınan bu kitap, tasavvuftaki gavs düşüncesi üzerinde durmakta ve gavs olarak adlandırılan kimseleri adeta bir put olarak yorumlamaktadır. Kitap, insan-ı kâmil, gavs inancı, veliler, tasavvufun oluşum süreci, yaratılış, nûr-ı Muhammedî, vahdet-i vücûd, gavsların bilgi kaynakları, keramet, akıl ve tasavvuf, tasavvufta mübarek zâtlar, gavsların peygamberlere üstünlükleri, gavsların mehdiliği gibi konuları ele almaktadır. Ayrıca yazar kitabında gavs inancının Şia'da ortaya çıktığı, tarikatların gavs inancı ve bu inanca ilmi ve akli devreye sokmadan iman etmiş müritler topluluğunun organizesinden oluştuğu, İbnü'l-Arabî'nin Endülüs'te Hristiyanlık'tan, Kuzey Afrika paganlarından, Anadolu ve İran'da Şamanizm'den, Zerdüşlük'ten ve Manihaizm'den, Suriye'nin İsmaililiğinden çok şeyleri alıp tasavvuf düşüncesine kattığı, mistik-tasavvuf inancının paralel bir din olduğu, Nur-i Muhammedî düşüncesinin Yunan Felsefesinden Hristiyanlığa, oradan da sûfilerce İslâm'a sokulduğu³¹ gibi iddialara yer vermektedir.

Kitaptaki tenkitler diğer sûfilere de yöneltilmekle birlikte daha çok İbnü'l-Arabî düşüncesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dipnotlarından anlaşıldığı kadarıyla çalışmanın başlıca kaynakları, günümüzde tasavvufu tenkit gayesiyle yazılan diğer kitaplardır. Dolayısıyla kitaptaki iddialar diğer kaynaklardakilerin bir tekrarı mahiyetindedir.

1.3.3. Devlette Sufi Yapılanmanın Tehlikeleri

Hamdi Kalyoncu tarafından kaleme alınan bu kitap tüm tasavvufi grupları FETÖ'leşme eğiliminde görmekte ve devlet için potansiyel bir tehlike olarak yorumlamaktadır. Yazara göre gavs, şeyh, mehdi vs.ye iman, uyuşturucu verilerek yapılan telkinden çok daha etkilidir. Kitapta sufi darbeleri hazırlayan inanç zemini, akletmeyen akıl, din dolandırıcılığı, sırlı bilgi kaynakları, keramet,

³⁰ 1951 yılında dünyaya gelmiş, 1975 yılında Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. Psikiyatri uzmanı olan Kalyoncu psikiyatri temelli inceleme ve yorum kitapları üzerine çalışmalar yapmış, 2020 yılında vefat etmiştir. "Hakkımda," <http://www.hamdikalyoncu.com/HakkimdaBiografi.html> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)

³¹ Bkz. Hamdi Kalyoncu, *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar* (İstanbul: Anti Tasavvuf Yay., 2015), s. 13, 28, 33.

gavs, mehdiyet gibi konular üzerinde durulmaktadır.³² Yazar, sufilerin devlette yapılanması ile birlikte bilgi güvenliğinin kaybolacağı, “sûfi kardeşlik”in her şeyin önüne geçeceği, yandaş kayırmacılığının baş göstereceği, devleti gavsın yöneteceği, devletin tüm imkânlarının belirli bir grubun elinde olacağı, devlet hiyerarşisinin bozulacağı ve devlete karşı güçlünden yana olunacağı tespitlerinde bulunmaktadır. Kitap akademik bir çalışma olmayıp çalışmada dipnot ve kaynak kullanılmamış, yalnızca yazarın şahsi görüş ve yorumlarına yer verilmiştir.

1.3.4. Tasavvuf’un Kur’an’a Arzı

Fereç Hüdür³³ tarafından kaleme alınan bu kitap tasavvufu “aşk dini” olarak tanımlamakta ve tasavvuf adı altında sofistlerin kendi öğretilerini meşrulaştırmaya çalıştığını iddia etmektedir.³⁴ Yazar, şeyhlerin müridlerine önerdikleri yaşam biçimi ile tasavvufu temelden Kur’an’a arz etmek üzere bu çalışmayı yaptığını belirtir. Yazara göre “sofu” “sofist”in ta kendisi olup sofistlerin Kur’an İslâm’ıyla inanç yönünden hiçbir bağılıkları bulunmamaktadır. Bu bağlamda tasavvuf da dini-felsefi bir akımdır. Kitapta sûfilere yahut filozoflara atfedilen pek çok görüş eleştirilmektedir. Fakat bu görüşlerin kaynakları, kimlere ait olduğu, tasavvuf ehline kabul görüp görmediği gibi hususlar üzerinde durulmaksızın konu ile ilgili ayetler sıralanmıştır. Yazar tarafından sunulan ve çoğunlukla filozoflara ait görüş ve iddialar sanki tasavvufta kabul gören yaygın bir kanaat gibi eleştirilmiştir. Bu durum, kitabın bilimsellikten uzak bir metot yahut metotsuzluk ile kaleme alındığı izlenimi uyandırmaktadır.³⁵

1.3.5. Bir Başka Din: Tasavvuf

Cemre Demirel³⁶ tarafından kaleme alınan kitap tasavvufun temel öğretilerinin Kur’an’a uymadığı iddiası ile yola çıkmış fakat bununla kalmayıp tasavvufu tek dünya devletinin dini olarak sunmaktadır. Yazara göre tasavvuf İslâm’a tamamen zıt bir inançtır. Mutasavvıflar ile spiritüalistler aynı dine mensup olup aralarındaki fark kullandıkları dil ve kılık kıyafet gibi şekilsel öğelerdir.

³² Hamdi Kalyoncu, *Devlette Sufi Yapılanmanın Tehlikeleri* (İstanbul: Anti Tasavvuf, 2017).

³³ 1948 yılında dünyaya gelmiş olup hayatı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. *Kütüb-i Sütte Eleştirisi ve Kur’an’a Arzı* kitabıyla ismi duyulmuş bir yazardır.

³⁴ Fereç Hüdür, *Tasavvuf’un Kur’an’a Arzı* (İstanbul: Anti Tasavvuf, 2018).

³⁵ Bkz. Hüdür, *Tasavvuf’un Kur’an’a Arzı*, s. 7, 42, 43, 63.

³⁶ 1989’da İstanbul’da dünyaya gelmiş, lisans eğitimini Galatasaray Üniversitesi İktisat bölümünde tamamlamıştır. Sosyal medya organlarında çeşitli yazı ve videolar yayınlamaktadır. Bkz. Cemre Demirel, *Bir Başka Din: Tasavvuf* (2017: Düşün Yay., 2017), s. 4.

Spiritüalizmi gelecekte tek dünya dini yapma amacıyla olan küresel sermaye, spiritüalizmin Müslüman topraklarda yeşeren versiyonu olan tasavvufa destek vermektedir. Tasavvuftaki gerçek bilgiye akıl ve düşünceyle değil, keşif ve ilhamla ulaşılabileceği anlayışı, Müslüman toplumlardaki bilim ve üretim kültürünü öldürmüştür. Tasavvuf, kula kulluk etmektir, bir tür uyuşturucudur. Tasavvufu bu türlü bir anlayış/inanç sistemi olarak gören yazarın kitabını yazmasındaki gayesi, mümkün olduğunca çok insanın kendisini tasavvuf inancından kurtarmasıdır.³⁷ Kitapta, sufilerin kitaplarının “Allah tarafından yazdırıldığı”ni iddia etmeleri, Mevlânâ, *Mesnevî*’nin önsözü, spiritüalistlerdeki tasavvuf sevgisi, çilecilik (asketizm), vahdet-i vücudun panteizmden farklı gösterilmesi, İbnü’l-Arabî, İmâm-ı Rabbânî, meleklerle iletişim ve İsmailîliğe Cemaati gibi hususlar eleştirilmektedir. Yazara göre Hindular, mistik Hristiyanlar, Kabalistler ve Budistler sufilerle aynı anlayışı savunur ve her şeyin Allah olduğunu iddia ederler. Yazar, bu kanaatini ispatlamak için Ramtha adındaki bir spiritüalist kitaptan muhtelif örnekler sunar.³⁸

Kitapta tasavvufa yöneltilen tenkitlerin büyük çoğunluğu yüzeysel çıkarımlarla yapılan eleştirilerden ibarettir. Çalışmada konuların detaylı bir şekilde araştırılmadığı ve sûfilerin konu ile ilgili görüşlerinin yeterince anlaşılınmadığı olduğu hemen fark edilmektedir. Kitabın isminde tasavvufun başka bir din olarak sunulması, yazarın dikkatleri kitaba çekme gayretinin bir neticesi olmalıdır. Kitabın hazırlanma gayesi ne olursa olsun yazarın tasavvuf ile özellikle spiritüalistler arasındaki benzerliklere dikkat çekmiş olması ve tek dünya dini konusundaki uyarıları, bu alanda akademik çalışmalar yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu açıdan eserin, kapsamlı araştırmalar gerektiren yeni bir alana dikkatleri çektiğini söyleyebiliriz.

1.4. Bir Tarikata İntisap Edip Sonrasında Tasavvufu Tenkide Yönelen Kimselere Ait Kitaplar

Her ne kadar kanunen yasak olsa da günümüz Türkiye'sinde tarikatlar çeşitli dernek ve vakıflar vasıtasıyla faaliyetlerini sürdürebilmektedirler. Ne var ki söz konusu yasak, tarikatları şeffaf bir şekilde değil, gizli çalışmaya sevk etmekte bunun neticesinde bazı tarikatlar denetime kapalı yapılmalar halini almaktadırlar. Gerek bazı dönemlerde görülen beşik şeyhliği sebebiyle liyakatsiz kimselerin şeyh olarak anılması gerekse maddi menfaatler uğruna tarikatların

³⁷ Demirel, *Bir Başka Din: Tasavvuf*, s. 170, 319.

³⁸ Örneğin bkz. Demirel, *Bir Başka Din: Tasavvuf*, s. 63, 100.

istismar edilmesi sebebiyle toplum içerisinde ilim ve irfandan nasibini almamış pek çok sahte şeyh ortaya çıkmaktadır. İşte bu bölümde üzerinde duracağımız iki eserden biri, liyakatsiz bir şekilde şeyhlik makamına oturtulmuş bir kimseye, ikincisi ise cahil sūfîlerin arasında tasavvufu tanıyan bir yazara ait olacaktır.

1.4.1. *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*

Ferit Aydın³⁹ tarafından telif edilen kitap rabıta uygulaması özelinde Nakşibendiliğe yöneltilen tenkitlerden oluşmaktadır. Aydın, kitabı belgeleriyle rabıtayı ortaya çıkarmak için hazırladığını belirtir. Zira ona göre Müslümanlar hız ve iletişimin getirdiği avantajlar sayesinde şimdiye kadar kapalı kalmış birçok mesele hakkında büyük bir hırsla aydınlanmak istemektedir. Onların susamışlığının temelinde ise iki amaç bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bütün çarpıcılığı ile İslâm'ın güzelliklerini görebilmek, onu hapsedildiği tozlu raflardan indirmek ve hayata geçirmektir. İkincisi ise İslâm'ın yüzyıllardır gerek sosyal ve toplumsal yaşamdan soyutlanmasında gerekse orijinal değerlerinin çarpıtılarak yozlaştırılmasında etkin olmuş bütün nedenleri öğrenmek ve bunları ortadan kaldırmaktır. Aydın, kitabını bu amaçlardan özellikle ikincisi kapsamında hazırladığını belirtmektedir. Kitap iki bölümden oluşmakta, birinci bölümde tarikat kaynaklarına göre rabıta, ikincisinde ise rabıtaya yönelik tenkit ve değerlendirmeler yer almaktadır. Eserde, Hz. Peygamber zamanında rabıta uygulamasının bulunmayışı, yoga ile benzerliği, uygulayıcıların iyi niyetli olmasına rağmen rabıta gibi İslâm dinine sonradan ilave edilen uygulamaların bu dini de diğer dinler gibi tahrif edeceği gerçeği ve silsilelerde bulunan kopukluklar üzerinde durulmaktadır.⁴⁰

Kitapta yazarın zaman zaman kendince problem olarak gördüğü konular üzerinde uzunca durduğu görülmektedir. Örneğin rabıtanın ibadet olup olmadığı konusunda sūfîlerin kararsız oldukları yönünde bir iddia ortaya atan yazar, herhangi bir sūfî rabıtanın ibadet olduğunu iddia etmiş gibi bu meseleyi tartışmakta, sūfîlerin rabıtanın ibadet olduğunu dile getirememelerinin sebeplerini

³⁹ Ferit Aydın, 1945 yılında Muş'ta Güneypođu'nun ünlü bir şeyh ailesinin ferdi olarak dünyaya gelmiş 1968 yılında şeyh makamına getirilmiş, bir müddet sonra ise tasavvufu tenkit etmeye başlamıştır. Bkz. Ferit Aydın, *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2000), s. 2.

⁴⁰ Aydın, *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*, s. 10, 263.

kendince sıralamaktadır. Hâlbuki tasavvufta ne böyle bir tartışma ne de iddia söz konusudur.⁴¹

Aydın, tasavvufa yönelik eleştirilerini serdederken çoğu zaman tasavvuf kaynaklarına müracaat etme ihtiyacı duymamış, tecrübeleri doğrultusunda tasavvuf kavramlarını ve düşüncesini açıklamakla yetinmiştir. Bununla birlikte kitap, güneydoğuda halen devam edegelen beşik şeyhliği ile ilgili yanlış uygulamaları göstermesi açısından önemli bilgiler de ihtiva etmektedir.⁴²

1.4.2. *Aklını Şeyhinin İpine Asanlar*

Ekmel Ali Okur⁴³ tarafından kaleme alınan bu kitap, bir tarikata girip belirli bir müddet dervişlerin arasında bulunmuş bir kimsenin başından geçen olayları tenkit ederek tasvir ettiği/hikayelediği roman tarzında bir çalışmadır. Okur, çevresiyle barış ve esenlik içinde yaşayabilmek için bir tarikatın üyesi olduğunu fakat umduğunu bulamadığını belirtmektedir. Bu süreçte tasavvuf ile ilgili okumalar yapmış fakat zihnindeki sorulara yanıtlar bulamayınca tasavvuf tarihini daha detaylı araştırmaya başlamıştır. Burada da aradığını bulamayınca tasavvufun –bazı Kur’ân kavramlarını içermekle birlikte– apayrı bir din olduğu kanaatine varmıştır. Söz konusu romanı da yanlış seçim yapanlara karşı bir uyarı ve bir şifa olarak yazdığını ifade etmektedir.⁴⁴

Kitap, roman türünde kaleme alındığı için bilimsel kaygıdan uzak, çoğunlukla yazarın yaşadığı tecrübeleri içeren, tasavvufun temel kavram ve uygulamalarının belirli bir tarikatın bir şehirdeki günümüz temsilcileri üzerinden tasvir edildiği bir mahiyet arz etmektedir. Roman kahramanının muhatap olduğu halife ve diğer müridler, sorgulamaksızın tarikatta görüp tecrübe ettiklerini aynen yerine getiren ve şeyhlerinin uygulamalarından hiçbir surette şaşmayan kimselerdir. Eserdeki temel eleştiriler de onların söz ve fiillerine yöneliktir. Bu kimseler gerek tasavvuf gerekse dini bilgiler açısından cahil karakterler olmaları hasebiyle yazarın çoğu zaman haklı eleştirilerine maruz kalmaktadırlar. Kitap, tasavvufun ehil olmayan bazı temsilcileri ile karşılaşan bir kimsenin yaşadıklarını görmek açısından önemlidir.

⁴¹ Aydın, *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*, s. 206.

⁴² Örneğin bkz. Aydın, *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*, s. 213, 218.

⁴³ 1954 yılında dünyaya gelmiştir. İnşaat mühendisliği bölümünden mezun olmakla birlikte edebiyata da ilgi duyan yazarın çeşitli konularda romanları yayınlanmıştır. Bkz. Ekmel Ali Okur, *Aklını Şeyhinin İpine Asanlar* (İstanbul: Togan Yay., 2011), s. 2.

⁴⁴ Ekmel Ali Okur, *Aklını Şeyhinin İpine Asanlar* (İstanbul: Togan Yay., 2011).

1.5. Gazetecilere Ait Kitaplar

Türkiye’de tarikatlar ve cemaatler ile ilgili konular medyanın daima ilgi duyduğu ve gündemden düşürmediği mevzulardır. Bundan dolayıdır ki belirli cemaatler üzerinde yapılan haberler ve araştırmalar gazeteciler için önemli malzemeleri teşkil etmektedir. Bu başlık altındaki iki kitap da gazetecilerin röportajlar yaparak yahut mahkeme kayıtlarından aldıkları haber değeri olan notlardan derlenerek oluşturulmuş kitaplardır.

1.5.1. *Menzil, Bir Tarikatın İki Yüzü*

Saygı Öztürk⁴⁵ tarafından kaleme alınan bu kitap Menzil cemaatini incelemektedir. Saygı Öztürk, bu cemaatin ileri gelenleri ile röportajlar yaparak faaliyetlerini yerinde incelemiş, bunun yanında menzilin devlet içerisindeki yapılanması üzerinde de durmuştur. Kitapta Menzil’in ikiye bölünmesi, şeyhler arasındaki mücadele, Menzil şeyhinin zehirlenmesi, Alpaslan Türkeş’in Menzil’e ayrı bir önem vermesi gibi hususlar üzerinde durulmuştur.⁴⁶ Menzil şeyhlerinden Muhammed Raşid Erol’un büyük oğlu Feyzeddin Erol’un Eskişehir Sivrihisar ilçesinde kurduğu Buhara köyüne gidip bir müddet onların arasında bulunan yazar, ardından Adıyaman’daki Menzil köyünde incelemelerini sürdürmüş ve her iki kolun da ticari ve sosyal faaliyetleri üzerinde durmuştur. Devletin önemli makamlarında kadrolaşmaları haricinde yazarın bu faaliyetleri olumlu yönleri ile anlatıp eleştirmeksizin geçtiği dikkat çekmektedir. Bu yönüyle kitapta Menzil’in Eskişehir kolunun tarikat fonksiyonlarının yanında sosyal ve ticari faaliyetlerle sınırlı, Adıyaman’daki merkez tekke mensuplarının ise devlet kadrolarında hakimiyet kurmuş olarak tasvir edildiği görülmektedir. Kitapta, Menzil cemaatinin, devlet bünyesinde FETÖ’nün yerini aldığı vurgusunun öne çıkartılması da dikkat çekmektedir. Kitap, Menzil cemaati ile ilgili tarihi bilgi ve olayları aktarması yönüyle önem arz etmektedir.

⁴⁵ 1955’te Yozgat’ta dünyaya gelmiş, asıl mesleği öğretmenlik olup gazetecilik yapmaktadır.

⁴⁶ Saygı Öztürk, *Menzil, Bir Tarikatın İki Yüzü* (İstanbul: Doğan Kitap, 2019).

1.5.2. *Şehvetiyye Tarikatı*

İsmail Saymaz⁴⁷ tarafından kaleme alınan bu kitap, son yıllarda Türkiye'de faaliyet yürüten bazı sahte şeyhleri konu edinmektedir. Aslen dini bilgisi sınırlı ve ahlâkî zafiyetleri bulunan istismarcıların şeyhliklerini ilan edip halkı kendilerine inandırıp istismar etmeleri ve neticede olayların mahkemeye intikal ederek tutuklanmalarıyla sonuçlanan hadiselerde öne çıkan husus cinsel istismardır.⁴⁸

Toplum içerisinde istisna kabilinden altı uç örneği sergileyen kitap okuyucuda tüm tasavvuf erbabının bu çizgide bulunduğu izlenimini uyandırmaktadır. Özellikle Türkiye'de yaygın faaliyet gösteren tasavvufi gruplardan bahsettikten sonra sahte şeyhlere geçmesi okuyucunun tüm tasavvuf ehline töhmetle bakmasına sebebiyet vermektedir.

2. Kitapların Temel Özellikleri

2.1. Tenkit Edilen Konular

Yukarıda tanıtılan eserlerde tasavvufa yöneltilen tenkitlerin başında tasavvufun İslâm dairesi içerisinde yer almadığı, Budizm, Maniheizm, Hint-İran mistik kültürü, Gnostik ve Yeni Eflatuncu felsefeler, Hristiyan ve Yahudi mistik gelenekleri gibi çeşitli din ve kültürlerin tesiriyle ortaya çıkan bir sentez yahut ayrı bir din olduğu iddiası gelmektedir.⁴⁹ Bu iddialarda yazarların temel dayanakları tasavvuf ile diğer mistik yapılanmaların uygulamalarındaki benzerliklerdir. Örneğin Budist azizler ile Türk velilerin kerametleri ve menkıbeleri arasındaki benzerlikler, Şia'daki özel ilim, imamet, batınlık ve kabirlerle tevessül anlayışının tasavvuftaki ilm-i ledün, velâyet, işâret ilmi ve tevessül anlayışına benzerliği, yine vecd haline geçerek duyular ötesi âlemlerle irtibat kurmak, vecde geçmek için sema ve raksa yönelmek, şeyhe kayıtsız şartsız itaat gibi konuların tasavvuf ile Şamanizm arasında ortak unsurlar olması tasavvufun kaynağının İslâm olmadığı iddiasına mesnet teşkil etmektedir. Bunun yanında birtakım gecelerin uğursuzluğu, ocak anlayışı, nazar boncuğu, kapıya, tarla ve bahçeye birtakım fetişlerin asılması ve dikilmesi, belirli gün ve saatlerde bazı işlerin yapılmasının uğurlu veya uğursuz olması gibi inançlar, kabirlerle

⁴⁷ 1980'de dünyaya gelmiş ve Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden mezun olmuştur. Muhtelif basın organlarında gazetecilik yapan yazarın yayınladığı onun üzerinde kitap bulunmaktadır. İsmail Saymaz, *Şehvetiyye Tarikatı* (İstanbul: İletişim Yay., 2020), s. 2.

⁴⁸ İsmail Saymaz, *Şehvetiyye Tarikatı* (İstanbul: İletişim Yay., 2020).

⁴⁹ Örneğin bkz. Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I–*, s. 68.

tevessül, kabirler üzerine bina yapma, sanduka dikme, kabirleri ziyaret yeri edinme, onlar için mevlidler düzenleme ve ruhlarının hayatta tasarruf ettiğine inanma gibi inançların İslâm öncesi dinlerden alındığı öne sürülmektedir.⁵⁰

Tasavvufa yöneltilen tenkitlerden bir diğeri de onun diğer İslâmî ilimlerden farklı olarak keşf ve ilhamı bilgi edinme yolları arasında kabul etmesidir. Bu bağlamda Hızır kıssasının ilm-i ledün için delil getirilmesi de eleştirilerek kıssada anlatılan salih kulun Cebrail, kendisine verilen bilginin de Allah katından olmakla birlikte bir insan yahut veli için özel bir bilgi olmasının mümkün olmadığı kanaati dile getirilmektedir.⁵¹ İlhamın doğru bilgi ve kesin delil olarak kabul edilmesi, “Beni rüyada gören gerçekten görmüş sayılır.” rivâyeti delil getirilerek rüya yoluyla hadis rivâyetinin imkân ve gaybı bilme gibi hususlar yine tasavvufa yöneltilen tenkitlerin merkezinde yer almaktadır.

Tasavvuftaki zâhir ve bâtın ayrımı da eleştirilere konu olmuştur. Örneğin Sezen zâhir ve bâtının bizi iki din anlayışına taşıdığı kanaatindedir. Ona göre herkesin anlayamayacağı, ancak ender seçkinlerin ve kutupların anlayabileceği bir dinden söz ediliyorsa bu ikinci bir dindir.⁵²

Eleştirilen mevzulardan birisi de tasavvuftaki velâyet anlayışıdır. Yeryüzünün velilerin hürmetine ayakta durduğu, göklerin onların duasıyla açıldığı, ölümlerin onların kararları doğrultusunda gerçekleştiği, velilerin âlemlere rahmet olarak gönderilmesi ve velilere olağanüstü güçlerin takdir edilmesi gibi hususlar eleştiri konusu olmuştur. Bunun yanında velilerin aşırı yüceltilerek peygamber seviyesine çıkartılması, vahiy alması, Allah’ın şeyhin iki kaşının arasına tecelli etmesi, gaybı bilmeleri, Allah’ı görmeleri gibi konular tenkit edilmiş, hatta tasavvufun ikinci bir din olarak algılanmasında önemli bir faktör olmuştur.⁵³ Tasavvuftaki velâyet anlayışına karşın her müslümanın evliya olduğu, İslâm dininde özel bir evliya sınıfının bulunmadığı yönünde görüşler öne

⁵⁰ İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 30; Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm*, s.70, 160, 102.

⁵¹ Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm*, s. 125. Örneğin “Hızır’a öğretilen ilmin kendisine de öğretildiğini kim iddia edebilir?” diyen Bayındır, velilere ilm-i ledün adı altında verilen özel bir ilmin olamayacağı kanaatindedir. Bayındır, *Kur’ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 132.

⁵² Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 44, 57. Ayrıca bkz. Mehmet Yıldız, “İşârî Tefsirin Kabul Şartları Bağlamında Cemâl-i Halveti’nin Kısa Sürelere Getirdiği Yorumlar”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, XV/33 (2014): 46; Mehmet Yıldız, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Kur’an’a İşârî Yaklaşımlar; Cemal-i Halveti Örneği”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu 08-10 Mayıs 2014 Bildiriler Kitabı*, ed. Mehmet Fatih Gökçek, (Gümüşhane Üniversitesi Yay.: 2014).

⁵³ Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 236, 291.

sürülmektedir.⁵⁴ Öte yandan Ricâlullah ve ricâlû'l-gayb anlayışlarının tasavvufa diğer din ve kültürlerden girdiği dile getirilirken hakikat-ı Muhammediyye anlayışının Hz. Peygamberi aşırı yüceltme hatta putlaştırmak olduğu dile getirilmiş,⁵⁵ böylece Hz. Muhammed'in konumunun Hz. İsa'ninkine benzetildiği ileri sürülmüştür.

Tasavvuftaki tevessül, istiane, istimdâd ve himmet anlayışları da eleştiri konusu olmuştur. Velilerin ruhlarının Allah ile kul arasında vesile edinilmesi ve dualarda onların ruhaniyetlerinden yardım istenmesi eleştirilerin odağındaki konulardan biridir. Allah'tan istenmesi gereken şeyleri, ondan başka kişilerden; ölülerden, mezarlardan, yatırlardan, şeyhlerden, putlardan istemek, başa gelen bela ve sıkıntıların onlar tarafından giderilmesini arzulamak tevhid inancına aykırı görülmüş, darda kalındığında Abdülkadir Geylânî'nin olağanüstü yollarla yetişişeceğine inanmak Allah'ı ikinci sıraya atmak olarak değerlendirilmiştir.⁵⁶

Tasavvufta şeyhin konumu da tenkit konuları arasındadır. Şeyhin gaybı bileceği, ona mutlak itaat edilmesi gerektiği ve onun masum olduğu düşüncesi gibi mevzular üzerinde durulmaktadır. Yine tasavvuf büyükleri hakkında anlatılan menkıbeler de tasavvuf ahlâkına eleştiriler yöneltilmesine sebebiyet vermiştir.⁵⁷

Dünyayı terk etme, büyük cihad-küçük cihad ayrımı, insanların ölümsüzleştirilmesi, kafirlere cehennem azabının ebedi olmadığı, velilerin olağanüstülükleri, şatahat, çeşitli şekillerde yapılan zikirler ve rabita gibi konular da muhtelif yönleriyle eleştirilmiştir.⁵⁸

Tasavvuf tarihinde meşhur olmuş bazı sûfiler de tenkit konusu olmuştur. Örneğin Allah'tan yardım istenirken araya vasıta koyma uygulamasının kendisiyle başlaması yönüyle Maruf-ı Kerhî (ö. 200/815),⁵⁹ şathiyeleri ve vahdet-

⁵⁴ Bayındır, *Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 30, 38.

⁵⁵ İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 81.

⁵⁶ Bayındır, *Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 24, 39; İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 235.

⁵⁷ İmamoglu'nun Şa'rânî'nin *Tabakat*'ını kaynak göstererek kaba/saygısız bir dille tasvir ettiği veli tipine dair ifadeleri bu hususa örnek gösterilebilir. Bkz. İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 73, 283. Ayrıca tasavvufta şeyh kavramına yöneltilen tenkitler üzerine yapılan bir çalışma için bkz. Mehmet Uyar, "Şeyh Kavramına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2017).

⁵⁸ Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm*, 606-618. Bayındır, *Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 159. Aydın, *Tarikatta Rabita ve Nakşibendilik*, s. 43.

⁵⁹ Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı*, s. 9. Merdin, Maruf-ı Kerhî ile zühd ve tasavvufun farklılaşmaya başladığını iddia eder. Ona göre Kerhî, tasavvufa tarikat fikrini, marifet ve velayet

i vücüd düşüncesini ima eden sözleri ile Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848),⁶⁰ Hindistan'daki uzun yolculukları esnasında yoga ve sihir öğrendiğini dolayısıyla onun tasavvuf anlayışının Hint felsefesinden beslendiği, bunun yanında Süryani Hristiyanlardan lahut ve nasut kavramlarını aldığı ve Allah'ın insan tabiatlı olduğunu iddia ettiği belirtilerek Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922)⁶¹ ve kendisiyle istigâse yapılmasıyla Abdülkadir-i Geylânî (ö. 561/1165) gibi sûfiler eleştirilmiştir.

Tenkitlerin odağındaki esas kişi ise Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve onun varlık anlayışı olmuştur. Vahdet-i vücüd düşüncesinin yaratan ile yaratılan arasındaki farkı ortadan kaldırdığı, hulul ve ittihadı kapı araladığı,⁶² putların da Allah'ın bir tezahürü olması dolayısıyla putperestlikten farkı olmadığı, bazı menkıbelerde Allah'ın kadın suretinde görüldüğüne dair anlatıların ahlâkî anlamda bir zaafî gösterdiği,⁶³ kitaplarının Allah katından yazdırıldığına dair ifadeleriyle peygamberlik iddiası güdüp insanları kandırdığı gibi iddialar ile İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf anlayışı tenkit edilmektedir.⁶⁴

İbnü'l-Arabî'nin ardından tenkitlerin yoğunluklu olarak yöneltildiği diğer bir sûfî ise yine vahdet-i vücudu benimseyen sûfilerden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir (ö. 672/1273). Mevlânâ etrafındaki tenkitler genel olarak Mikail Bayram'ın iddialarına dayanmaktadır. Bayram, Erzurum-Erzincan üzerinden Anadolu'ya giren Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya gelmeden evvel Moğollar ile irtibat halinde olduğu, esasında Konya'ya da Moğol idareciler tarafından gönderildiğini ve Mevlânâ ile Moğollar arasındaki bağlantıyı da onun sağladığını iddia etmektedir.⁶⁵ Şems ile görüşmesi ve diğer bazı rivayetlerden hareketle Mevlânâ da Moğol ajanlığı ile suçlanmaktadır.

kavramlarını ilk sokan kişidir. Bkz. Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 76; Süleyman Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 238.

⁶⁰ Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı*, s. 9.

⁶¹ Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 85.

⁶² İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 81, 113.

⁶³ Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 81, 82.

⁶⁴ İbnü'l-Arabî ve vahdet-i vücüt eleştirileri hakkında müstakil bir çalışma için bkz. Muhammed Bedirhan, *Vahdet-i Vücûdu Savunmak* (İstanbul: Lireta Yay., 2019). Ayrıca bkz. Zülfikar Güngör, "Muhyiddin İbn Arabî Hakkında Louis Massignon'un Eleştirileri ve Veled Çelebi (İzbudak)'nin Cevapları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, IV/11 (2003); Kübra Zümrüt Orhan, "Ehl-i Tasavvufun İbnü'l-Arabî'ye Yönelik Tenkitleri: Alâüddeve Simnânî Örneği", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, XXIII/2 (2019).

⁶⁵ İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 332; Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 322.

Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'ye yöneltilen tenkitlerden bir kısmı da *Menâkıbü'l-ârifîn*'de bulunan bazı menkıbelerle ilgilidir. Bunlardan Allah'ın Kimya Hatun suretinde görünmesi gibi hadiseler, yine Mevlânâ'ya atfedilen “Putâ tapmak kâfirliğin temelidir. Ama bu canlı puta tapmazsak biz kâfir oluruz.”, “İmansızlık ve Müslümanlıktan da dışarıda bir ova vardır... Orada ne kâfirlik vardır, ne de Müslümanlık.” ve “Hakk'ı idrak edenin mezhebinde Kâbe ile puthane birdir.” gibi sözler eleştirileri küfürle itham etmeye kadar vardırırmıştır. *Mesnevi*'de yer alan müstehcen sayılabilecek hikâyeler de Mevlânâ'ya yöneltilen eleştirilerin konusu olmuştur.⁶⁶

2.2. Kitapların Telif Sebepleri

Tasavvufî düşünce ve uygulamalar gerek sûfilerce gerekse diğer ulema tarafından sırf dinî hassasiyetler ve İslâm'a aykırı olduğu düşünülen yanlışları düzeltme gayesiyle tenkit edilmiş olmakla birlikte özellikle son dönemlerde tarikatlar ve sûfiler, toplumdaki yanlış din anlayışının ve geri kalmışlığın en büyük müsebbibi olarak addedilir olmuş ve tenkitlerin seyri ve gayesi öncekilerden farklı bir hal almıştır.⁶⁷ Nitekim günümüzde tasavvufu tenkit eden eserlerin önsözlerine bakıldığında genel olarak telif gayelerinin halkı sapkın tasavvuf dinine karşı uyarma, tasavvufun İslâm'a aykırı olan yönlerini ortaya çıkarma ve insanları kapıldıkları bu cereyandan kurtarma olduğu görülmektedir.

Söz konusu eserlerin yazarları, her ne kadar samimi niyetlerle kitaplarını kaleme aldıklarını belirtseler de tasavvufa karşı önyargılarının kendilerini bu yola sevk ettiği kitapların içeriğinden anlaşılmaktadır. Bunda örneğin selefi cereyanlara yakın kimselerin mezhep taassubunun etkili olduğu düşünülebilir. Yahut Kur'an İslâm'ı savunucularının Kur'an'da açıkça yer almayan her türlü düşünce ve yönelime karşı çıkmalarının etkili olduğunu da söylemek mümkündür. Bu bağlamda örneğin Sarmış'ın eserinin arka kapağında, “O halde nefsimizi arındırmamız, kolektif bilinç ve tutumumuzu vahiy dışı kabul ve alışkanlıklardan tasfiye etmemiz gerekli...” yazması, bu tespitimizi desteklemektedir.

⁶⁶ İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 324, 338, 339, 364.

⁶⁷ Süleyman Gökbulut, “Modern Bir Molla Kâsım Örneği: Muhammed Şahin'in Mesnevi'nin Tenkidi Adlı Eseri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 35 (2015): s. 171.

Öte yandan popüler tasavvuf tenkitçiliğinin cazibesi de yazarları bu sahada kitap yazmaya sevk etmiş olabilir. Nitekim tasavvuf gerek müntesipleri, gerekse muhalifleri tarafından ilgiyle takip edilen bir alandır. Televizyon kanallarında belirli aralıklarla tarikat ve cemaatler gündem olurken sosyal medyada da tasavvufu eleştirenler kendilerine bir şekilde takipçi/seyirci bulabilmektedir. Dinin doğru anlaşılıp yorumlanmasına dair kaygısı bulunmayan kimselerin dahi tasavvufu eleştiren kitaplar yazmaları bu cazibenin bir göstergesidir. Bu durum gazeteciler için de geçerlidir. Tasavvuf ve tarikatler yayın organları için önemli bir malzeme sunmaktadır. Bundan dolayı zaman zaman Türkiye’de yaygın tarikatlar hakkında haber yapmak yahut cinselliği öne sürerek kime hizmet ettiği belli olmayan sözde bazı yapıları tarikat adı altında öne çıkarıp geniş takipçi kitlesi edinmek revaçtadır. Yine toplumdaki liyakatsiz veya sahte şeyhler ve insanları maddi menfaatler için kendi ağlarına düşüren yanlış örnekler de gerek akademik camiayı gerekse diğer yazarları tasavvuf konusunu ele almaya iten sebepler arasında sayılabilir.

2.3. Tenkit Üslûbu: Tekfircilik

Çalışmada incelediğimiz yazarların hemen hepsi tasavvufu ayrı bir din olarak gördüğü için olmalı ki eleştirilerin üslûbu da bununla doğru orantılı olarak tekfir ve bazen de şirk ile itham edici ifadeler içermektedir. Bunun yanında ara ara rastlanan tahfif ve tahkir içeren cümle ve hitaplar kitapların değerini düşürmektedir. Söz konusu eserlerde, “Fusûs’un 203. sayfasında bu çirkin mülhid şu ifadelerle yer verir...”⁶⁸ “... gibi kendini Kur’ân’ın üstünde gören sapıkların sözlerini buraya almak istemezdim.”⁶⁹ “Zındık taifesi”⁷⁰ ve “tasavvuf inancı”⁷¹ gibi küfre delalet eden ifadelerin yanında “‘Ene’l-Hak/Ben Allah’ım’ diyen meczup...”⁷² “Mevlânâ hazretleri...”⁷³ ve “Mevlânâ lakaplı adamın...”⁷⁴ gibi alaycı söz ve cümlelerin sık sık yer aldığı görülmektedir.

Tenkrit konusunda en mutedil görünen yazarların dahi “mutasavvıf” veya “sûfi” nitelendirmeleri kullanmaktan kaçındıkları bunun yerine genel olarak

⁶⁸ Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı*, s. 53.

⁶⁹ Bayındır, *Kur’ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 101.

⁷⁰ Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 77.

⁷¹ Kalyoncu, *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar*, s. 101.

⁷² Merdin, *İslâm’ın Pavlusları – I –*, s. 85.

⁷³ Kalyoncu, *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar*, s. 251.

⁷⁴ Demirel, *Bir Başka Din: Tasavvuf*, s. 20.

“tasavvufçu” ifadesini⁷⁵ tercih ettikleri fark edilmektedir. Bu durum tasavvufa önyargı ile yaklaştıklarının bir göstergesidir. Esasında “Tasavvufa Müslümanca bakış” ifadesi bile tasavvufa din dışı bir akımmış gibi baktıklarını da göstermesi açısından önemlidir.

2.4. Tenkitlerin Muhatapları: Tasavvufta Temsil Problemi

Tasavvufa yöneltilen eleştiriler incelendiğinde bunların pek çoğunun aslında bir ilim olarak tasavvufa değil tasavvuf adı altında icra edilen bazı uygulamalara, kavramlara yahut tasavvuf ehli olarak tanınmış bazı şeyh veya müridlerin şahıslarına yönelik olduğu görülmektedir. Bugün tasavvuf adı altında ehil olmayan, tasavvufi terbiye ile hiç meşgul olmamış şahısların bir şekilde kendilerini şeyh olarak takdim ettikleri ve halkı istismar ettiklerine hemen herkes tarafından şahit olunmaktadır. Tasavvuf tarihinin her döneminde bu gibi hadiseler rastlansa da günümüzde bunun daha yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür. İşte bu yanlış örnekler; sahte şeyhler ve sahte müridler tasavvufa yöneltilen tenkitlerin ilk muhataplarıdır.

Öte yandan tasavvufun ve kâmil mürşitlerin tasvip etmeyeceği birtakım uygulama ve düşüncelerin tasavvuf adı altında sunulması da tasavvufa karşı olanların üzerinde durdukları hususların başında gelmektedir. Örneğin Mehmet Pehlivanlı, kendisine “Sözlerinizin hangi kitaptan olduğunu söyleyebilir misiniz?” denildiğinde “Biz burada kitaptan konuşmuyoruz ki şu kitaptan konuşuyorum diyeyim. Allah, peygamberlerine nasıl vahyederse, velisine de ilham eder.” cevabı,⁷⁶ yahut “Mahmud Efendi'nin huzurunda bir an durmak 150 sene ihlâs üzere ibadetten efdaldır.”⁷⁷ gibi uydurma sözlerin revaç bulduğu bir dönemde hakiki tasavvufu kimin temsil ettiği önemli bir problemdir. Günümüzde sūfi kimliğindeki belirsizlik o kadar karışık bir hal almış ki tasavvuf ile doğrudan bir ilgisi bulunmayan kimseler dahi tasavvufu tenkit etmek için malzeme olarak kullanılabilmiştir. Sözgelimi Fethullah Gülen tasavvufi bir gelenekten gelmemiş olmasına rağmen tasavvuf eleştirilirken adeta bir şeyhmiş gibi muamele görmekte, onun söz ve fiilleriyle tasavvuf karalanmaktadır.⁷⁸ Bunun için nitelikli

⁷⁵ İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 40.

⁷⁶ Demirel, *Bir Başka Din: Tasavvuf*, s. 73.

⁷⁷ İmamoglu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 283.

⁷⁸ Örneğin Bkz. Bayındır, *Kur'an Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 92; Kalyoncu, *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar*, s. 59.

ve objektif bir eleştiri yapılmadan önce tenkidin hangi tasavvuf anlayışına ve kime yönelik olduğu belirlenmelidir.

2.5. Münekkitlerin Bilimsel Donanımı: Tasavvuf İlmine Vukûfiyet Problemi

Bir disiplini eleştiriye tabi tutmak, o alanda belirli bir ilmî seviyeye sahip olmayı gerektirir. Alanın ıstılahlarına vakıf olmadan, temel eserlerini okuyup meseleleri üzerinde titizce tefekkür etmeden sağlıklı değerlendirmeler yapmak mümkün değildir.⁷⁹ Tasavvufu tenkit gayesiyle yazılan eserlerde de bu durum ciddi bir problemdir. Zira hayatı ve hakkında yapılmış çalışmalar yeterince araştırılmadan, eserleri okunmadan yalnızca tali kaynaklardaki bilgiler üzerinden bir sûfi veya bir görüşünün tenkit edilmesi söz konusu kaynaklarda sıklıkla rastlanan bir durumdur. Sûfiler kendilerine yöneltilen tenkitlere ilmi sınırlar içerisinde pek çok defa cevap vermiş olsalar da aynı eleştiriler bu eserlerde tekrar etmeye devam etmiştir. Bunda karşı tarafın görüş ve düşüncelerine yeterince hâkim olmamanın önemli bir etkisi vardır. Nitekim tenkit kitaplarına göz atıldığında istifade edilen tasavvuf kaynaklarının çok sınırlı olduğu, dolayısıyla yazarların alana yeterince hâkim olmadıkları hemen anlaşılacaktır. Kulaktan dolma bilgelerin ve asırlarca dile getirilen eleştirilerin tekrar ettiği yayınları muhatapları dikkate almayacaktır.

İncelediğimiz kitaplardan akademisyenlerin telif ettiklerinde kaynak kullanımının nispeten daha nitelikli olduğu gözlemlenmektedir. Ne var ki bu eserlerin temel tasavvuf kaynaklarına ulaştıklarını söylemek mümkün olsa da bunlardan ne ölçüde istifade ettikleri tartışılabilir. Örneğin Sezen'in kaynakları arasında *Füsûsü'l-hikem*, *Fütühât-ı Mekkiyye*, *Mesnevî*, *Divan-ı Kebîr*, *Fîhi mâ fîh*, *Fütûhu'l-gayb*, *Fethürrabbânî* ve *Mektûbât* yer almaktadır.⁸⁰ Sarmış'ın eserinde ise bunlara ilaveten *Tabakatu's-sûfiyye*, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, *et-Taarruf*, *el-İnsânü'l-kâmil* ve *et-Tabakatu'l-kübrâ* gibi klasiklerin yanında modern dönemdeki tasavvuf literatüründen de istifade edilmiştir.⁸¹ Bayındır, eserinde klasik tasavvuf kaynaklarına çok fazla müracaat etmeyip yalnızca günümüzde cevap vermeyi hedeflediği kimselerin kitaplarına yer vermekle

⁷⁹ Bkz. Ethem Cebecioğlu, "Some Reasons For The Inability of Layman to Understand Sufism", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1/1 (1999): 9; Ethem Cebecioğlu, "Alandışı/Layman'lerin Tasavvufu Anlayamamalarının Bazı Nedenleri", *İslam Aylık Mecmua*, 163 (1997): 33.

⁸⁰ Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 310.

⁸¹ Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm*, s. 631 vd.

yetinmiştir.⁸² Merdin, *er-Risâle, Füsûsü'l-hikem ve Mesnevî* dışında tasavvuf klasiklerine müracaat etmemiş, modern dönemde özellikle tasavvufu tenkit eden kaynaklardan faydalanarak tasavvufu eleştirme yoluna gitmiştir.⁸³ İmamoğlu ve Bayancuk'un eserleri de yine tasavvuf kaynakları bakımından zengin olsa da eserlerinde klasik tasavvuf literatüründen ziyade modern dönemdeki eserlerden istifade ettikleri anlaşılmaktadır.⁸⁴ Bunun yanında kaynaklara göz atıldığında, kitaplarındaki tenkitlerinde İbnü'l-Cevzî ve İbn Teymiyye'nin eleştirilerinden ilham aldıkları hemen fark edilmektedir. Yine diğer tenkit eserlerinden de büyük oranda istifade ettikleri, gerektiğinde sayfalarca alıntılar yaptıkları dikkat çekmektedir.⁸⁵

Mehmet Erol, Hamdi Kalyoncu, Fereç Hüdür, Cemre Demirel, Ekmel Ali Okur, Saygı Öztürk ve İsmail Saymaz'ın kitapları ise bilimsel yayın niteliğinde olmadıkları için temel tasavvuf kaynaklarına müracaat etme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Eserler incelendiğinde tasavvufu tenkit eden yayınlardan alıntılar yaptıkları, bunların dışında Mevlânâ ve İbnü'l-Arabî'nin eserleri ve bunlar hakkında yazılan tali kaynaklardan yararlandıkları anlaşılmaktadır. Gerek tasavvuf hakkında birikimleri gerekse söz konusu eserleri hazırlarken tasavvufun temel kavram ve meselelerinden haberdar olmadıklarını söylemek mümkündür. Esasında söz konusu yazarların dini tahsillerinin de olmadığı biyografilerine göz atıldığında hemen anlaşılmaktadır. Erol öğretmen, Koyuncu psikiyatri uzmanı, Demirel İktisat mezunu, Okur inşaat mühendisi, Öztürk ve Saymaz ise gazeteci olup bilebildiğimiz kadarıyla İslâmî ilimlere dair tahsilleri bulunmamaktadır. Buradan hareketle gerek tasavvuf gerekse Temel İslâm Bilimleri kavram ve meselelerine yabancı olmaları gayet tabiidir.

Yazarlardan Ferit Aydın ve Ekmel Ali Okur, vaktiyle bir tarikata intisap etmiş ve daha sonradan bu yolu terk ederek tenkit etmeye başlamış kişilerdir. Ferit Aydın şeyh ailesinden gelmesi dolayısıyla doğal olarak kendisinin de şeyh ilan edildiğini belirtirken Okur ise bu alana merakı dolayısıyla tasavvufa yöneldiğini ifade etmektedir. Her ikisinin de tasavvuf hakkında kitabi yahut tecrübeye dayalı -olması daha kuvvetli- yüzeysel bir bilgi birikimi olduğunu tahmin edebiliriz. Bununla birlikte karşılaştıkları yanlış örneklerin onların tasavvufa önyargılı

⁸² Bayındır, *Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, s. 179 vd.

⁸³ Merdin, *İslâm'ın Pavlusları – I –*, s. 491 vd.

⁸⁴ İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 400 vd. Bayancuk'un eserinde kaynakça yer almamakta fakat dipnotlarından az sayıda tasavvuf kaynağından istifade ettiği anlaşılmaktadır.

⁸⁵ Örneğin bkz. Bayancuk, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, s. 193.

olarak yaklaşımlarına sebebiyet vermiş olması muhtemeldir. Burada tasavvufun temsil problemini tekrar hatırlamakta yarar vardır. Günümüzde tasavvufu hakıyla temsil eden pek az mutasavvıfın bulunduğunu ifade etmek gerekir.

2.6. Tahrif ve Önyargı Problemi

Tasavvufu tenkit gayesiyle yazılan kitaplarda her ne kadar kaynak gösterilse de verilen bazı bilgilerin doğru olmadığı, ilgili kaynakla karşılaştırıldığında hemen fark edilmektedir. Kaynakların çarpıtılarak yahut hüsn-i zan besleyecek olursak yanlış anlamalar neticesinde tasavvuf aleyhine bir argüman gibi sunulması ilk bakışta önemli bir tespit gibi görünen çıkarımların aslında konu ile ilgisi olmayan ve okuyucuyu yanlış kanaatlere sevk edebilecek hususlar olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Erol eserinde şöyle der: “Sühreverdî, Beyezid-i Bistâmî'nin Zerdüştlüğün İranlı önemli bir temsilci olduğu ve tasavvuf felsefesinin temelini 'Hulul ve İttihad' gibi İslâm dışı fikirlere bağlamaya çalıştığını söyler.”

Erol, Sühreverdî'nin kanaatiymiş gibi aktardığı bu ifade için Diyanet İslâm Ansiklopedisini kaynak gösterir.⁸⁶ Ansiklopedinin ilgili maddesine bakıldığında ise meselenin aslının Erol'un sunduğu gibi olmadığı görülür. Benzer ifadeler söz konusu yerde geçmektedir fakat Sühreverdî'ye değil Abdülkadir Mahmud'a aittir.⁸⁷ Söz konusu eserlerde bunun gibi tahrifatların çok sayıda olması muhtemel olmakla birlikte bunları tespit etmek ayrı bir çalışma konusudur.

Öte yandan Sarmış, tasavvufun İslâm'dan farkını ortaya koymak adına bir şema oluşturarak tasavvufun konuları ile İslâm'ın bazı öğretilerini karşılaştırmış, böylece her ikisinin birbirinden ne kadar uzak olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Şemanın bir kısmı şöyledir:

⁸⁶ Erol, *Tasavvufun 5 Atlısı*, s. 10.

⁸⁷ Uludağ, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *DİA*, V, 240.

<u>Tasavvuf</u>	<u>İslâm</u>
Vahdet-i vücûd	Namaz
Vahdet-i şühud	Oruç
Makamlar ve rütbeler	Hac
Kutup ve yardımcıları	Zekat
Ricalulgayb	Tevbe
Tasavvufçuların miraçları	İstiğfar
Hakikat-ı Muhammediye	Zikir
Dinlerin birliği	Dua
Fena ve dereceleri	Dünyaya gönül bağlamama,
Tasavvufun divanı	israftan kaçınma
Tasavvufta sırlar ve semboller	Havf ve reca
Vahiy, keşf ve ilham	İhsan ve ihlas
İstiğâse, tevessül, rabita, gavs ve ondan istimdat	Şeytana uymama
	Kötülere ve hevese uymama

Sarmış'ın kitabında yer vermiş olduğu tablo bu şekilde devam etmektedir.⁸⁸ Esasında yazarın tablonun her iki tarafında vermiş olduğu konular da tasavvuf kaynaklarının temel meselelerini oluşturmaktadır. Yazar ya bunun farkında değildir yahut okuyucuyu yanlış yönlendirmeye çalışmaktadır.

Kasıtlı yahut farkında olmadan metinleri yanlış bağlamda sunmanın yanında bir de tasavvufta istisnai olarak tarih içerisinde uygulanmış ve günümüzde yaygınlığı bulunmayan meselelerin tasavvufun temel ilkeleri gibi sunulması da sıkça rastlanan bir durumdur. Örneğin belirli olgunluğa erişince ibadetlerin düşeceği düşüncesi, riyadan kurtulmak ve ihlâs halini gerçekleştirmek için dinî geleneklere aykırı davranmak gerektiği düşüncesi, her şeyin mubah olduğu inancı (İbahiyye), hulûl ve ittihad inancı, evlilikten kaçınma ve bunun

⁸⁸ Bkz. Sarmış, *Tasavvuf ve İslâm*, s. 79.

neticesinde cinsel sapmalarda bulunma, cebir inancı, dünyada Allah'ı görme, Allah'a karşı saygısız davranma ve tenasüh gibi bizzat sûfilerin eserlerinde eleştirdikleri ve çok yaygın olmayan bazı istisnai uygulamaların tasavvufun önemli bir esası ve her müridin uyması gereken kurallarmış gibi "tasavvuftaki sapmalar" adı altında eleştirildikleri görülmektedir.⁸⁹ Yine tasavvufta yaygın olmayan ibadet ve kulluk ile Allah'a ulaşıldığında artık ibadetin düşeceği anlayışı, riyadan uzaklaşmak için açıktan günah işlemek (melâmette aşırılık), eşyada asıl olanın mubahlık olması dolayısıyla esas önem verilmesi gerekenin batın olduğu düşüncesi, evlilikten kaçınma, cebir, dünyada Allah'ı görme, Allah'a karşı saygısız ifadelerde bulunma, tenasüh ve livata gibi meselelerin tasavvufta yaygınmış gibi eleştirildiği fark edilmektedir.⁹⁰

Söz konusu kitaplarda dikkatimizi çeken diğer bir husus ise sûfilerin eleştirilmesi esnasında öne sürülen delillerle ilgilidir. Tasavvufa ve sûfilere yöneltilen eleştirilerin bir kısmının en temel argümanı yine çeşitli sûfilere dair yazılmış olan menakıbnâme türü eserler olduğu görülmektedir. Bu eserlerde anlatılan hikâyelerin her zaman için gerçekleri yansıtmadığı gerek tasavvuf ehlinin gerekse bu alanda araştırma yapan ilim adamlarının sıklıkla dile getirdiği bir husustur. Tasavvufu tenkit edenler de buna gayet iyi bir şekilde vakıftır.⁹¹ Fakat kitaplarının pek çok yerinde menkıbelerin uydurma olduğunu üzerine önemle durarak söyleyen müellifler, sûfilere eleştirilirken bu menkıbeleri delil getirmekten kaçınmamaktadır.⁹² Bu durum, tasavvufu eleştirirken bazı münekkitlerin duruma göre her türlü kaynağa müracaat edebilirken gerektiğinde ise bunların uydurma olduğunu belirterek işin içinden sıyrıldıklarını göstermektedir.

Öte yandan tasavvufta sıkça rastlanan mecazi anlamların gerçek manalarımız gibi eleştirildiği de görülmektedir. Bu bağlamda tasavvuf edebiyatının "sarhoşluk edebiyatı" olarak adlandırıldığına şahit olunmaktadır.⁹³ Bunun yanında eksik alıntılanarak bağlamından kopartılmış küçük cümle veya

⁸⁹ Bkz. İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 71.

⁹⁰ İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 77-101.

⁹¹ Bkz. İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 366.

⁹² Örneğin bkz. Aydın, *Tarikatta Rabita ve Nakşibendilik*, s. 214, 219; İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 366.

⁹³ Sezen, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, s. 284,.

beyitlerle ilgili sūfiyi töhmet altında bırakacak yargılamaların yapıldığına da rastlanmaktadır.⁹⁴

Tasavvufu tenkit amacıyla yazılan kitapların en önemli eksiği, konu edilen iddialara sūfiler veya tasavvuf akademisyenleri tarafından verilmiş olan cevaplardan bihaber olunması yahut bunlardan haberdar olunsa dahi görmezden gelinmesidir. Bunun en güzel örneği Mikail Bayram tarafından Mevlânâ'ya yöneltilen tenkitler mevzuudur.⁹⁵ Konuyla ilgili incelediğimiz hemen tüm kitaplarda Mevlânâ ve eserini merkeze alan eleştiriler, alanında yetkin bir bilim adamı olarak anılan Bayram'a atıfla dile getirilmiştir. Ne var ki Bayram'ın iddialarının geçersiz olduğu akademik çalışmalarla kanıtlanmıştır. Sözgelimi Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ ve İktidar* adlı eserinde Mevlânâ'nın Moğol casusu olduğuna dair iddialara belgelerle cevap vermiş,⁹⁶ Hayri Kaplan ise *Tahrif ve Tashih 13. Yüzyıl Anadolu İslâm Düşüncesi Üzerine İncelemeler* adlı eserinde Mikail Bayram'ın Mevlânâ ile ilgili iddialarını ve öne sürdüğü delilleri yazma nüshalardan karşılaştırarak incelemiş ve pek çok yerde Bayram'ın kaynaklardaki bilgileri çarpıtarak aktardığı, bazılarını görmezden geldiği, kaynakta yer almayan bilgileri varmış gibi öne sürdüğünü ispatlamıştır.⁹⁷ Bu araştırmaları neticesinde örneğin *Mesnevi*'nin çok tenkit edilen dibacesinin Mevlânâ'ya ait olmadığını, dolayısıyla tenkitlerin muhatabının Mevlânâ olamayacağını ortaya koymuştur.⁹⁸ Özetle, her iki kitap da Bayram'ın eserinde tahrif ve bilgi gizleme gibi yollara tevessül ettiğini göstermesine rağmen daha sonra Bayram'ın eserini kaynak gösteren kitaplarda bu husus görmezden gelinmiştir. Bu durum, kitapların telif gayesinin hakikate ulaşmak değil tasavvufu karalamak olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

⁹⁴ Örneğin bkz. Kalyoncu, *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar*, s. 197; İmamoğlu, *İhyâ mı İmhâ mı?*, s. 339.

⁹⁵ Mevlânâ muhtelif kimselerce tenkit edilmiştir. Bunlardan birisi için bkz. Gökbulut, "Modern Bir Molla Kâsım Örneği: Muhammed Şahin'in Mesnevi'nin Tenkidi Adlı Eseri", s. 154 vd.

⁹⁶ Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ ve İktidar Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları* (Konya: Rûmî Yay., 2007).

⁹⁷ Hayri Kaplan, *Tahrif ve Tashih 13. Yüzyıl Anadolu İslâm Düşüncesi Üzerine İncelemeler* (İstanbul: Endülüs Yay., 2018).

⁹⁸ Kaplan, *Tahrif ve Tashih 13. Yüzyıl Anadolu İslâm Düşüncesi Üzerine İncelemeler*, s. 114.

Sonuç

Hiç şüphesiz bir ilim dalının gelişebilmesindeki en önemli unsur, o ilme çeşitli kesimlerden yöneltilen tenkitlerdir. Tasavvuf ilmi de gerek sûfilerce gerekse diğer ulema tarafından yöneltilen yapıcı tenkitler ile şekil almıştır. Tenkitler, teşekkülünde bireysel tecrübelerin de etkili olduğu tasavvufi düşünce ve uygulamaların mümkün merteye şeriata bağlı kalmasını sağlama konusunda önemli bir koruyucu etken olmuştur. Öte yandan tasavvufa yöneltilen tenkitler, tasavvuf araştırmacılarının tasavvuf tarihine dair günümüze ulaşan eser, belge ve malumatı sorgulamalarına sebep olmuş, böylece doğru bilinen yanlışlar ortaya çıkartılarak daha sahih bir tasavvuf anlayışının temin edilmesine vesile olmuştur. Bu durum günümüzde “tasavvuf tarihi” adıyla kaleme alınan kitaplardaki kapsamlı araştırmalara dayanmayan ve herkesçe tekrar edilen bilgilerin dahi tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla tenkitlerin, alanın araştırmacılarını belirli konularda çalışma yapmaya sevk etmesi yönüyle bilimsel gelişim için faydalı olduğunu söyleyebiliriz.

Günümüzde yayınlanan tenkit kitapları incelendiğinde, tasavvufa yöneltilen eleştirilerin büyük çoğunluğunun vahdet-i vücûd konusu ile ilişkili, daha çok tasavvuf felsefesi olarak da adlandırılan teorik mevzular üzerine olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebebi derinlemesine araştırma ve inceleme imkânı olmadan -sûfilere göre yaşamadan- meselelerin anlaşılmasının güçlüğüdür. Çoğunlukla ikincil kaynaklardan yapılan okumalar neticesinde tasavvufa cephe alan yazarların kitaplarında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Esasında yalnızca vahdet-i vücûd konusu değil, genel olarak tasavvufa ait kavramların alan dışı araştırmacılar tarafından yeterince bilinmem Tasavvuf kavramlarının ıstılahi anlamlarından uzaklaştırılması, bunların İslâm’a aykırı düşünceler gibi yorumlanmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanında mecazi anlama sahip olan ifadeler, ilk anlamları ile yorumlanarak küfre varan ithamlar için malzeme olarak kullanılabilmiştir. Bu bağlamda tasavvufa yöneltilen bazı tenkitlerin sebebi yazarların bilimsel donanımlarının yetersiz olmasıdır. Zira söz konusu yazarların alanı yeterince tanımadığı, tasavvuf terminolojisine ve literatürüne hâkim olmadığı bizzat yazarların hayat hikâyeleri ve kitaplarda kullandıkları kaynaklar incelendiğinde kolayca anlaşılacaktır. Tenkit ettikleri pek çok meselenin sûfilerin kendileri tarafından zaten eleştirilen hususlar olduğunu görmemiş olmaları da alandan ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Ne var ki yazarların pek çoğunun yalnızca tasavvuf değil ilahiyat tahsili dahi bulunmamaktadır. Bu durum sağlıklı tenkitler yapmalarının önündeki

en büyük engeldir. Bunun yanında önyargı ve tahrif problemi de eleştirilerin seyrini olumsuz yönde etkilemektedir.

Diğer taraftan tasavvufa karşı çıkanların bazılarının “Kur’an Bize Yeter” düşüncesinde olan kimseler olduğu, tasavvufa olduğu kadar hadisle ve genel olarak İslâm ümmetinin geleneğine uzak durdukları da görülmektedir. Yazarlar arasında dinin doğru anlaşılıp yorumlanmasına dair kaygısı bulunmadığı izlenimi uyandıran kimselerin dahi tasavvufu tenkit etmeleri ayrıca düşündürücüdür. Bunda tasavvufu eleştirerek toplumun belirli bir kesiminin dikkatlerini üzerine çekme düşüncesinin etkili olabileceği unutulmamalıdır.

Kitaplardaki tenkit üslubu incelendiğinde yazarların umumiyetle sûfleri tekfir etme eğiliminde olduğu hemen fark edilmektedir. Karşı tarafın düşüncesini ve argümanlarını yeterince araştırmadan inkâr ettikleri ve içtihadî meselelerde bile peşinen onları şirk ve küfür ile itham ettikleri görülmektedir. Bu durum mezhep taassubu ve önyargının sağlıklı tenkitler yapmalarını engellediği anlamına gelmektedir. Bu yaklaşımları, karşı tarafın kendilerine hak verebileceği meselelerde dahi itibara alınmamaları gibi bir duruma sebebiyet vermektedir.

Öte yandan günümüzdeki yazarları tasavvufu tenkit etmeye iten sebeplerden belki de en önemlisi liyakatsiz, sahte ve cahil şeyhlerin tasavvufu istismar etmeleridir. Taciz ve cinsel suçlarla da zaman zaman gündeme gelen bu kimseler ile ilimden yoksun cahil şeyhlerin toplum içerisinde revaç bulması da toplum nezdinde tasavvuf ve tarikatların genellemeci bir yaklaşımla tenkit edilmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla günümüzde tasavvuf ilminin problemlerinin başında tasavvufu temsil sorunu geldiğini söylemek doğru olacaktır.

Tenkite dair yapılan yayınların niteliği göz önünde bulundurulduğunda ise özellikle ilahiyat mensubu akademisyenlere ait kitaplardaki tenkitlerin daha özenli bir şekilde yapıldığı, diğerlerinin ise kaynaksız, dipnotsuz ve çoğunlukla kulaktan duyma diyebileceğimiz mesnetsiz iddialarla dolu olduğu da gözden kaçmamaktadır. Bunlardan nitelikli tenkit eserlerinin gerek tasavvuf araştırmacıları gerekse kendisini tasavvuf ehli gören şeyh ve müridler tarafından mutlaka okunması, böylece problemleri tespit edilip çözümler bulma yolunda ilerleme kaydedilmesi önem arz etmektedir. Şu husus unutulmamalıdır ki sûfi, şeyh veya veli olarak adlandırılan hiç kimse her ne kadar güzel ahlâkı ve örnek vasıfları bulursa da hatasız ve günahsız değildir. Her tasavvuf büyüğünün ve tasavvufî düşüncenin eleştirilebilecek bir yönü mutlaka olacaktır. Önemli olan

önyargılardan arınmış bir şekilde, töhmet ve iftirallardan uzak bir tenkit yoluna gidilmesidir. İşte bu gerçekleştirildiğinde tasavvuf ehlinin de mutedil ve makul sınırlara dönmesi mümkün olacaktır. Aksi takdirde tarafların birbirlerini anlayıp kendilerine çeki düzen vermesi söz konusu olmayacaktır.

Çalışma konusu olarak belirlediğimiz kitaplardaki tenkitler, esas itibariyle tasavvuf tarihi boyunca tekrar eden tartışmaların bir yansımasıdır. Bundan dolayıdır ki eserlerde eleştirilere konu olan hususlar aynı zamanda üzerlerinde ayrıntılı akademik çalışmalar yapılması gereken mevzulardır. Bu araştırmalar neticesinde muhtemeldir ki doğru bilinen pek çok hatalı bilginin tashihi yahut tasavvufa yöneltilen bazı iddiaların gerçekleri yansıtmadığı açığa çıkacaktır. Öte yandan bu eserlerin üzerinde durduğu “tek dünya dini olarak tasavvuf” gibi çağımızda ortaya çıkan bazı problemli meseleler akademik tasavvuf araştırmaları için yeni çalışma sahaları açabilecektir. Bunun için tenkit literatürünün dikkatle incelenip üzerinde durulan mevzuların araştırma konusu yapılması tasavvuf tarihi çalışmalarının gelişimi için önem arz etmektedir. Ayrıca tasavvufu tenkit eden yazarlarla ilgili yapılacak disiplinler arası ve sosyolojik araştırmalar bu tenkitlerin ortaya çıkış sebepleri ile ilgili daha farklı neticelere varılmasını da sağlayacaktır.

Kaynaklar

- “Abdulaziz Bayındır”, <https://www.suleymaniyevakfi.org/author/prof-dr-abdulaziz-bayindir> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)
- Aydın, Ferit, *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2000.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin, “Birgivi Mehmed Efendi ile IX-X. Yüzyıllarda Yaşayan Süfılerin Tasavvuf Tenkitlerinin Mukayesesi”, *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi - I -*, ed. Mehmet Babayiğit, Mehmet Özkan, Ali Çanakçı – Asem Abdelghany, Balıkesir, 2019, ss. 272-300.
- Bayancuk, Halis, *Tasavvuf, Tanımı/Menşei/İslamla İlişkisi*, İstanbul: Tevhid Yay., ty.
- Bayındır, Abdülaziz, *Kur’ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2015.
- Baz, İbrahim, *Kadızedeliler Sivasiler Tartışması*, Ankara: OTTO Yay., 2019.
- Bedirhan, Muhammed, *Vahdet-i Vücûdu Savunmak*, İstanbul: Lireta Yay., 2019.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, İstanbul: Klasik Yay., 2019.
- Cebecioğlu, Ethem, “Alandışı/Layman’lerin Tasavvufu Anlayamamalarının Bazı Nedenleri”, *İslam Aylık Mecmua*, 163 (1997), ss. 32-34.
- , “Some Reasons For The Inability of Layman to Understand Sufism”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1/1 (1999), ss. 9-26.

- Demirel, Cemre, *Bir Başka Din: Tasavvuf*, 2017: Düşün Yay., 2017.
- “Ebu Hanzala Hoca'nın Hayatı”, <https://ebuhanzala.kim/biyografi> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)
- Erol, Mehmet, *Tasavvufun 5 Atlısı*, İstanbul: Anti Tasavvuf Yay., 2015.
- Gökbulut, Süleyman, “Modern Bir Molla Kâsım Örneği: Muhammed Şahin'in Mesnevi'nin Tenkidi Adlı Eseri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 35 (2015), ss. 145-167.
- Güngör, Zülfikar, “Muhyiddîn İbn Arabî Hakkında Louis Massignon'un Eleştirileri ve Veled Çelebi (İzbudak)'nin Cevapları”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, IV/11 (2003), ss. 377-406.
- “Hakkımda”, <http://www.hamdikalyoncu.com/HakkimdaBiografi.html> (Erişim Tarihi: 07.09.2020)
- Haksever, Ahmet Cahid, “Hacı Bayram-ı Velî'ye Yönelik Tenkitler ve Akşemseddin'in “Şerhu Akvâl-i Hacı Bayram-ı Velî” Başlıklı Risalesi”, *III. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Vahit Göktaş – Harun Alkan, Ankara: İlahiyât Yay., 2018, ss. 107-122.
- , *Tasavvufu Anlama Klavuzu*, Ankara: OTTO, 2017.
- Hüdür, Fereç, *Tasavvuf'un Kur'an'a Arzı*, İstanbul: Anti Tasavvuf, 2018.
- İmamoğlu, Muhammed, *İhyâ mı İmhâ mı? Tasavvufa Müslümanca Bir Bakış*, Ankara: İtisam Yay., 2017.
- Kalyoncu, Hamdi, *Devlette Sufî Yapılanmanın Tehlikeleri*, İstanbul: Anti Tasavvuf, 2017.
- , *Tasavvufta Çok Mübarek Putlar*, İstanbul: Anti Tasavvuf Yay., 2015.
- Kaplan, Hayri, *Tahrif ve Tashih 13. Yüzyıl Anadolu İslâm Düşüncesi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Endülüs Yay., 2018.
- Kara, İsmail, “Çağdaş Türkiye Düşüncesinde Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Mimari-İkonografi-Modernizm*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2014, ss. 763-787.
- Küçük, Osman Nuri, *Mevlânâ ve İktidar Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları*, Konya: Rûmî Yay., 2007.
- Merdin, Saadetin, *İslâm'ın Pavlusları – I – Felsefî Tasavvuf*, Ankara: Araştırma Yay., 2015.
- , *İslâm'ın Pavlusları – II – Paralel Din*, Ankara: Araştırma Yay., 2015.
- Nureddin, Aldav., “Tasavvufta İç Tenkit Geleneği: Mârifetnâme Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2017.
- Okur, Ekmel Ali, *Aklını Şeyhinin İpine Asanlar*, İstanbul: Togan Yay., 2011.
- Orhan, Kübra Zümrüt, “Ehl-i Tasavvufun İbnü'l-Arabî'ye Yönelik Tenkitleri: Alâüdevle Simnâni Örneği”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, XXIII/2 (2019), ss. 631-649.
- Ögke, Ahmet, “Tasavvufa Yöneltilen Eleştiriler ve İbrahim Sarmış'ın “Tasavvuf ve İslam” Adlı Kitabı”, *İlim ve Sanat*, 41 (1996), ss. 70-76.
- Öztürk, Esmâ, “Tasavvufi Özeleştirî Örneği Olarak ‘Serrac’”, *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı -III-*, ed. Mahsum AYTEPE – Teceli Karasu, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019, ss. 199-210.

- Öztürk, Saygı, *Menzil, Bir Tarikatın İki Yüzü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2019.
- Reis, Bedriye, “Sûfilere Yöneltilen Tenkitlere Bir Cevap: Akşemseddin Ve Def’u Metâini’s-Sûfiyye İsimli Eseri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/3 (2014), ss. 37-70.
- Sarmış, İbrahim, *Tasavvuf ve İslâm*, İstanbul: Ekin Yay., 2012.
- Saymaz, İsmail, *Şehvetiyye Tarikatı*, İstanbul: İletişim Yay., 2020.
- Sezen, Yümmi, *Aşk Sarhoşu Dervişlerin Dini Tasavvuf*, İstanbul: İrfan Yay., 2019.
- Soğukoğlu, Fehmi, “Birgivi’nin Tasavvuf’a Dair Eleştirilerinin Arka Planı İbnü’l-Cevzi-Birgivi Karşılaştırması”, *Balıkesirli Bir İslam Alimi: İmam Birgivi -I-*, ed. Mehmet Babayiğit, Mehmet Özkan, Ali Çanakçı – Asem Abdelghany, Balıkesir, 2019.
- Şimşek, Halil İbrahim, “Türk Modernleşmesi Sürecinde Tasavvuf Alanında Ortaya Çıkan Bazı Yöntem Tartışmaları”, *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/9 (2006), ss. 7-40.
- Şimşek, Halil İbrahim – Zafer Erginli – Abdurrezzak Tek – Kadir Özköse, *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, İstanbul: Beyan, 2019.
- Tabakoğlu, Mehmet, “Nûreddinzâde’nin Simâvilik ve Ehl-i Sünnet Dışı Tasavvufî Hareketlere Yönelttiği Tenkitler Bağlamında Tasavvuf-Siyaset İlişkileri”, *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın, Metin Aydın – Muhammed Yetim, İstanbul: Mahya Yay., 2019, ss. 451-460.
- Türk, Filiz, “İbnü’l-Cevzi’nin Tasavvufa Yönelttiği Eleştiriler ve Bu Eleştirilere Sûflerin Cevapları”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2020.
- Uludağ, Süleyman, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1992, V, 238-241.
- , *Tasavvuf ve Tenkit*, İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- Uyar, Mehmet, “Şeyh Kavramına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2017), ss. 325-353.
- Yıldırım, Ahmet, “Tasavvufu Tenkit Kültürü”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı -II-*, ed. Mahsum AYTEPE – Teceli Karasu, İstanbul: Ensar Yay., 2019.
- Yıldız, Mehmet, “İşârî Tefsirin Kabul Şartları Bağlamında Cemâl-i Halveti’nin Kısa Sürelere Getirdiği Yorumlar”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, XV/33 (2014).
- , “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Kur’an’a İşârî Yaklaşımlar; Cemal-i Halveti Örneği”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu 08-10 Mayıs 2014 Bildiriler Kitabı*, ed. Mehmet Fatih Gökçek, Gümüşhane Üniversitesi Yay., 2014, ss. 536-545.
- Yıldız, Muhammed Ali, *Akşemsiddin’de Allah, Kâinat ve İnsan*, Ankara: Kalem Neşriyat, 2017.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, İstanbul: Erkam Yay., 2017.